

**KRÁLOVSKÉ SVATBY
A ROZVODY**

Svatby stejně jako křty a pohřby patřily ve středověku k slavnostním událostem aristokratického žiwvota, jež již od 12. a 13. století podléhaly ritualizovanému jednání. V něm se uplatňovaly jak vysoce formalizované, napříč celou středověkou Evropou stejné obecné představy, tak i mnohé místní zvyklosti, jež mnohdy vycházely až z předkřesťanských tradic a jež patřily do okruhu dvorských slavností. Stavební veselí dávalo rodičům dětí, jejichž sňatky byly motivovány ryze mocenskopoliticky, možnost demonstrovat navenek svoji moc a bohatství a spolu s tím i neformálním způsobem upevňovat politická spojení s pozvanými hosty. V tomto ohledu byly svatby nejen nákladnými dvorskými slavnostmi, ale zároveň i promyšlenými investicemi, jejichž návratnost závisela na pevnosti uzavřeného svazku i na schopnosti mladých manželek překonat nebezpečí porodů a poporodních komplikací, jež bývaly nejčastější příčinou úmrtí aristokratických žen.

Z hlediska rituálů a rituálního jednání spojených s uzavíráním sňatků však hned na začátku musíme zdůraznit, že se aristokratické představy o způsobu uzavírání sňatku od názorů reprezentantů středověké církve v mnoha ohledech dosti zásadně lišily.¹ Ve světě šlechty rozhodovali za své děti, především za dcery, v případě volby partnera jejich rodiče, církve naopak prosazovala princip souhlasu obou snoubenců se sňatkem. V aristokratickém prostředí byly uzavírány sňatky mezi blízkými příbuznými, kdežto církve prosazovala přísný zákaz uzavírání sňatků pokrevně i duchovně spřízněných osob. Na panovnických a knížecích dvorech byl tolerován konkubinát, naopak církve lpěla na přísné monogamii.

Rozdíly v představách o způsobu uzavírání manželství mezi muži církve a těmi, co vládou, i těmi, co pracují, však panovaly i z hlediska praktikovaných rituálů. Kanonisté stejně jako církevní reformátoři usilovali od konce 12. století o to, aby byly všechny sňatky uzavírání *in facie ecclesie*.² Ono „před zraky“ církve však musíme vnímat ve velmi širokém slova smyslu. Podle usnesení 4. lateránského koncilu byla vyžadována přítomnost kněze při uzavření sňatku, jenž se měl konat před kostelními vraty. V této rané fázi tedy kněz nevystupoval jako oddávající, nýbrž jako svědek, popřípadě jako duchovní osoba, jež svoji sakrální moci žehnila svátostí, kterou si snoubenci vyměnili mezi sebou. Z prostředí vesničanů a měšťanů, dokonce i v pozdním středověku, však víme, že v jejich sociálních světech byly nadále velmi často uzavírány sňatky ryze světským způsobem, tedy bez spoluúčasti kněze.³ Rezistentní svět laiků se jen velmi pozvolna přizpůsoboval nařízením církve a nadále zůstával věrný starým, někdy až archaickým rituálům.⁴ V případě panovnických domů se však

patrně již ve 13. století prosadil církvi sakralizovaný způsob uzavírání manželství. Zdá se být téměř nepředstavitelné, že by Václav I. či Přemysl Otakar II. neuzavřeli své sňatky před knězem, nemluvě o manželstvích Karla IV. či jeho četných příbuzných a potomků. Přesto nám však pro většinu královských svatebních slavností chybí jakékoli prameny a jsme odkázáni na pouhé kronikářské zmínky, že si ten a ten král či princ vzal tu či onu nevěstu. Skutečnou podobu uzavíraných sňatků českých králů a jejich potomků proto můžeme povětšinou sledovat jen v náznamech, ve střípících kronikářských zprávách či manželských smlouvách, v nichž ale nešlo o rituál samotný, nýbrž o zajištění majetkových nároků nevěst a o naplnění královské pokladny.⁵

Ještě na počátku 13. století se však v říšském prostředí setkáváme s ryze světskou podobou uzavřeného sňatku. Příznačné je, že císař Ota IV. Brunšvický během svého života uzavřel dvě manželství. To první s dcerou Filipa Švábského Beatrix po francouzském způsobu, tedy prostřednictvím duchovního. Po její smrti v roce 1212 však vstoupil do nového svazku s Marií Brabantskou, jenž byl uzavřen bez jakéhokoli spolupodílu církve. Ve vyšším aristokratickém prostředí to ale v dané době patrně byl již dosti výjimečný případ. Možná právě proto vzbudil ryze světský způsob, kdy jako oddávající, do jehož rukou novomanželé skládali svůj slib, vystupoval jeden z Otových příbuzných, takovou pozornost soudobých kronikářů i minnesängerů.⁶ Jakoby uplatnění starého rituálu bylo již spíše vybočením z každodennosti než výrazem převládajících obřadních praktik. To by mohlo vysvětlovat i „velké mlčení“ vyprávěcích pramenů o sňatcích českých králů a jejich potomků. Pokud si vezmeme jako příklad Karla IV., který sám slavil čtyři sňatky, pak ani jedno z jeho svatebních veselí nemáme zachyceno barvitými kronikářskými vyprávěními.⁷ Možná tomu tak bylo z toho důvodu, že ani jeden z Karlových sňatků neproběhl na jeho území a že český král a pozdější římský císař za svými nevěstami cestoval do jejich vlasti, čímž se ve svém jednání poněkud vymykal soudobým zvyklostem, kdy ženy putovaly, povětšinou okázale, za svými muži. Stejně tak ale může být mlčení kronikářů podmíněno i tím, že samotný rituál uzavírání manželství v královském prostředí byl natolik známým a jednoznačně identifikovatelným jevem, že o něm nebylo třeba psát. Pro kronikáře, kteří si libovali v obraznosti, totiž byly mnohem vděčnějším tématem dvorské slavnosti, bohaté hostiny a turnaje, jež následovaly po předání si manželských slibů, než samotný církevní akt, jenž mnohdy ani nebyl veřejnou záležitostí a v případě králů a knížat býval někdy vyhrazen jen úzkému okruhu dvořanů a svatebních hostí.

Omezenost domácích zpráv o svatebních slavnostech je v českém prostředí rovněž do značné míry ovlivněna skutečností, že nejen Karel IV., ale i ostatní čeští králové uzavírali své sňatky jen výjimečně v Praze. Hlavní

město království vidělo poslední královský sňatek naposledy v roce 1303, kdy se Václav II. oženil s dcerou polského krále Přemysla Alžbětou (Eliškou) Rejčkou,⁸ resp. v roce 1306, kdy si tato již vdova vzala za muže nedávno zvoleného českého krále Rudolfa Habsburského.⁹ Zbraslavský kronikář, který nám o těchto dvou manželstvích podal zprávu, si však samotného svatebního veselí nevšímal a svou pozornost věnoval, jak bylo v daných případech obvyklé, královnině korunovaci (sňatek z roku 1306 pouze zmiňuje) a následné hostině. Po roce 1303 však v Praze neslavil svatbu ani Jan, ani jeho syn Karel, a to samé platí i pro jeho dva potomky Václava a Zikmunda. Vskutku velkolepá svatba se začala připravovat až při příležitosti sňatku Ladislava Pohrobka s dcerou francouzského krále Karla VII. Magdalenou, jež se však kvůli Ladislavově nečekané smrti neuskutečnila.¹⁰ Praha sice ve 14. století hostila několik svatebních slavností královských dcer, žádná však nezaujala kronikáře natolik, aby jim věnovali podrobná líčení. A protože to samé platí i pro kronikáře z okolních zemí a protože ze stejného období nemáme k dispozici účty královského dvora,

¹³ _____

Sňatek Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny z Balduinova kodexu.

jež by nám ozřejmily prostředky vynaložené na svatební veselí, nemluvě o absenci soupisů pozvaných hostů či dokonce svatebních řádů, známých z prostředí říšských knížectví 15. věku, jsme v případě královských dcer odkázáni jen na lakonické zmínky, jež nám dvorské svatební slavnosti na pražském dvoře dovolují poznat jen ve slabých záblescích. Jedinou výjimku podrobnějšího líčení svatebního veselí z pera domácího kronikáře představuje relace Petra Žitavského o sňatku, který slavila dcera Václava II. Eliška se synem římského krále Jindřicha VII. Janem Lucemburským.¹¹

Stojíme tedy před dilematem. Vyprávět příběh tohoto svatebního veselí, jež se konalo na území říše a jež se s největší pravděpodobností řídilo především zvyklostmi francouzského dvora, které se v mnoha ohledech lišily od dvorských slavností a rituálů říše i českého království, nebo se máme pokusit vykreslit jakýsi ideální obraz aristokratického svatebního veselí 13.-15. století? Přípravy na špýrskou svatbu stejně jako průběh těchto několikadenních slavností nám budou v jistém ohledu všudypřítomným průvodcem. Protože však tato svatba byla ve středoevropském kontextu čímsi výjimečným a protože si při ní vyměnily manželské sliby osoby, považované ve středověku za dospělé, budeme se muset v našem líčení od špýrského příběhu někdy odchýlit a vyprávět i příběhy jiné, zahrnující dětské svatby, svatby připravované, avšak z nejrůznějších důvodů neuskutečněné, a zároveň i svatby, jež neskončily úmrtím jednoho z manželů, nýbrž politicky motivovaným rozvodem. Pro 15. století pak budeme muset špýrskou svatbu zcela opustit, neboť se v říšském prostředí, především ve druhé polovině tohoto věku, začíná uplatňovat, zdá se, že po burgundském vzoru,¹² model nákladných, podle obdobného schématu pořádaných dvorských svatebních slavností.¹³ Mezi nejokázalejší patřily sňatky slavené v Urachu (1474),¹⁴ Amberku (1474)¹⁵ a Landshutu (1475),¹⁶ během nichž jejich organizátoři vědomě napodobovaly svatby předchozí, předháněli se v okázalosti a nákladnosti a programově přispěli k vytvoření typu dvorské svatební slavnosti, jenž pak byl v prostředí říšské aristokracie napodobován a pěstován hluboko do 16. století.¹⁷ Tyto slavnosti zpravidla trvaly čtyři dny, počínaje svatebními sliby a církevním požehnáním v neděli a konče slavnostním rozloučením hostů ve středu. Součástí těchto svatebních slavností byly velkolepé bankety, během nichž muži jedli na rozdíl od burgundských zvyklostí odděleně od žen.¹⁸ Všudypřítomným aktem svatebního veselí byly obřadní tance ve speciálně upravených tanečních sálech. Za jejich nedílnou součást byly považovány i rytířské turnaje, pořádané každý den, pokaždé na jiný způsob, jako výraz znovuzrozené rytířské kultury. Oproti vzorci burgundského dvora, kde na svatebních slavnostech přebírali aktivní roli i měšťané, například při velkolepých živých obrazech či při symbolickém holdování, byly knížecí svatby v říšském prostředí vyhrazeny výhradně svatebním hostům

z řad aristokracie a šlechtické klientely. Okázalá reprezentace tak měla na říšských knížecích dvorech jiné adresáty než v burgundském prostředí, kde sloužila k legitimizaci panovnické moci směrem navenek, kdežto německá knížata a hrabata, a spolu s nimi i čeští králové, dávali na odív svoji reprezentaci pouze ve svém sociálně exkluzivním prostředí, kdežto hosté z městského a venkovského prostředí byli odkázáni na pasivní roli v jim vyhrazeném světě dočasné hojnosti, zastoupeném rozhazovanými penězi a rajskými studnami a fontánami, z nichž po čas svatebního veselí vytékalo laciné víno.¹⁹ Z českého prostředí bohužel žádnou svatební slavnost, srovnatelnou se sňatkem landshutským, urašským či amberským, neznáme. Kusé zprávy o připravované svatbě Vladislava Jagellonského s Barborou Hlohovskou či z předchozích desetiletí o sňatcích dětí Jiřího z Poděbrad, slavených v Chebu, ale mohou i přes svoji omezenou vypovídací schopnost svědčit o tom, že model dvorských svatebních slavností s ceremoniálem, jenž se v základních rysech opakoval svatbu od svatby, nacházel jistě uplatnění i v Českém království.

VÝBĚR NEVĚSTY

Ve většině případů byl v aristokratickém prostředí výběr nevěsty výlučnou záležitostí ženichovy rodiny.²⁰ Svoboda uzavřít manželství na základě vlastního rozhodnutí, jak to předpokládalo kanonické právo, byla tedy na panovnických dvorech výrazně omezena. Pouze v případě, kdy hodlali uzavřít sňatek již dospělí, samostatně vládnoucí muži, ležela iniciativa na jejich straně. V pozdním středověku však museli panovníci brát při výběru nevěsty i zřetel na zájmy stavovské obce. Tak tomu bylo například v případě Vladislava Jagellonského, jenž byl uherskými stavy donucen si vzít za ženu vdovu po Matyáši Korvínovi, ačkoli se o ní vědělo, že je neplodná. Pokud však uzavíraly sňatek rodiče za své děti, jak se tomu dělo ve většině případů, ležel výběr partnera výlučně na hlavách rodu. Vedle politických zájmů, snahy vyřešit prostřednictvím sňatku politické konflikty, využít nevěst-dědiček k mocenské expanzi či získat na svoji stranu silné spojení²¹ však hrál v pozdním středověku důležitou úlohu při výběru nevěsty i její vzhled. Už z 13. století pocházejí z prostředí západní Evropy první

14

Sňatek Jindřicha I. Bradatého a sv. Hedviky z Ostrovského kodexu

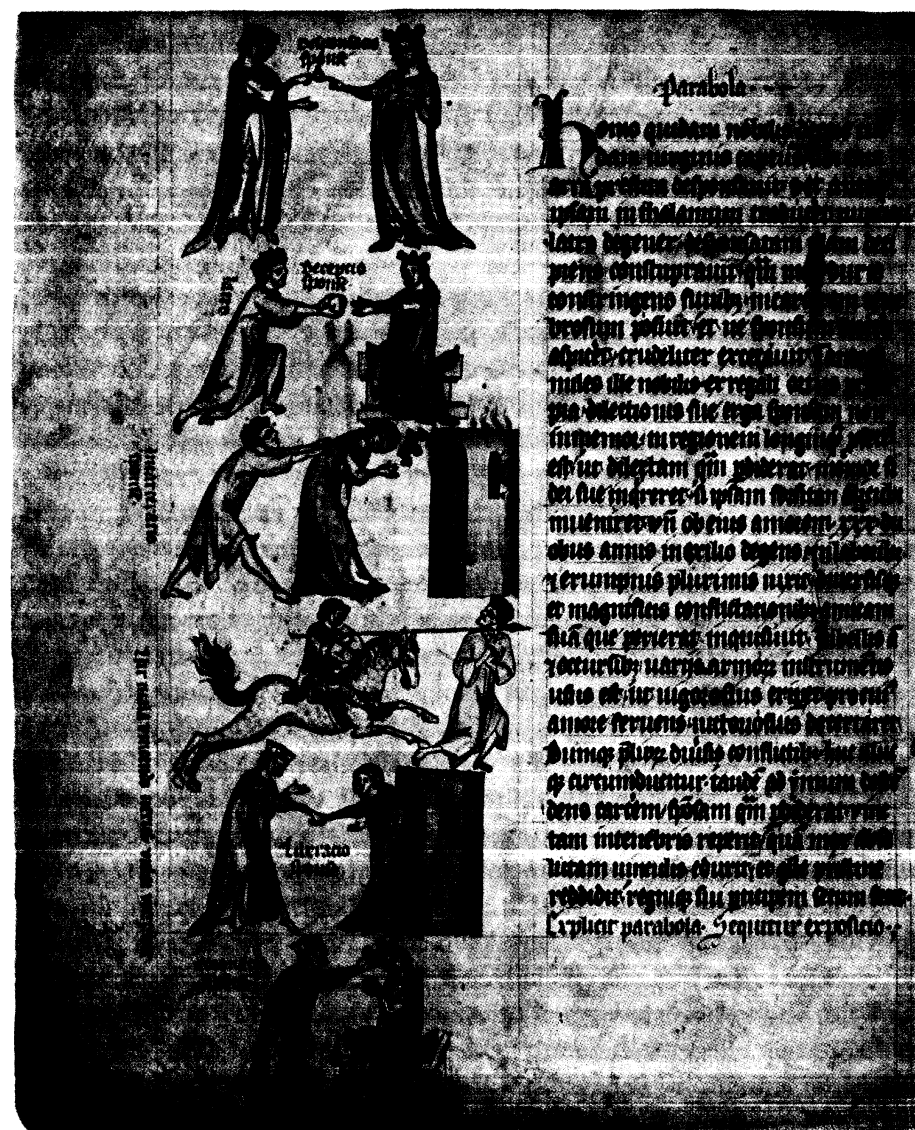
doklady o malování portrétů potenciálních manželek.²² Bylo však třeba opatrnosti, a proto někdy nechávali uchazeči o dívčinu ruku posílat na její dvůr vlastní malíře, aby nebyly náhodou falešným zobrazením podvedeni. A to doslova, neboť v ojedinělých případech měli malíři zachytit i ty nejintimnější a nejerotičtější partie ženského těla – nahá ňadra.²³

Pro ženichy však bylo nejlepší, když si mohli vybírat z vícero princezen, přičemž jejich věk nehrál žádnou roli, stejně jako se nehledělo na to, aby byla jako první provdána nejstarší královská či knížecí dcera. Přesně tímto způsobem se zachoval v roce 1318 král Karel z Anjou, jenž kdysi zbavil Václava III. vlády v uherském království. Uherský král poslal do Prahy dvě uherská hrabata, jak podotýká zbraslavský kronikář, s tlumočníkem, s žádostí, aby mu dal král Jan za ženu jednu ze svých sester.²⁴ Protože obě v daný okamžik pobývaly v Lucemburku, nechal je Jan přivést do Čech, aby se s nimi poslové uherského krále mohli osobně setkat. K tomuto setkání došlo ve Zbraslavském klášteře, kde Jan nechal Uhrům svobodně si vybrat, kterou dívku (obě byly ještě nedospělé, tedy mladší čtrnácti let) budou chtít pro svého krále za ženu. Uherští vyslanci vybírali potichu, hleděli si půvabu tváře, postavy i jejich chůze. Nakonec Jana požádali o ruku mladší Beatrix, jež byla neprodleně, v zastoupení, zasnoubena uherskému králi. K zasnoubení tedy došlo per procuracionem, jak začínalo být v této době již dosti obvyklé a jak se stane v následujících staletích téměř pravidlem při uzavírání panovnických sňatků.²⁵ Při zbraslavském zasnoubení byl tento akt doprovázen dvojím zvoněním a zpěvem Tebe, Bože, chválíme sborem mnichů. K symbolickému položení příští uherské královny a jednoho z uherských šlechticů, kteří zastupovali krále, však v daném případě s největší pravděpodobností nedošlo, alespoň zbraslavský kronikář o tom mlčí. Po několika dnech pak byla Beatrix poslána do Uher. Čeští a moravští páni ji doprovodili na moravskou zemskou hranici s Uherským královstvím a tam byla předána poselstvu svého příštího muže.

V případě Elišky Přemyslovny, která se jako česká královna rovněž účastnila této uherské volby, hrála rozhodující roli při výběru jejího muže česká stavovská obec, resp. její reprezentanti, stojící v opozici vůči českému králi Jindřichu Korutanskému. Zda vyšla iniciativa obrátit se na římského krále Jindřicha VII. ze strany zbraslavského opata Konráda, či naopak ze strany českých pánů, není podstatné. Mnohem důležitější je totiž skutečnost, že se opat Konrád vskutku vypravil do Heilbronu, aby zde s králem jednal o obsazení českého trůnu a aby mu nabídl ruku Elišky jako dědičky českého trůnu. Složitá jednání sice na čas přerušilo Jindřichovo římské korunovační tažení, česká šlechta však nemínila od nastoupené cesty ustoupit. Již v Praze se podle Petra Žitavského začalo uvažovat o tom, kdo by se měl stát příštím českým králem a Eliščiným

mužem, zda Jindřichův bratr Valram, nebo syn Jan. Nakonec se většina přiklonila na stranu mladíka Jana, podle kronikářových slov proto, že se jako mladík „snadno naučí mravům naší země“. ²⁶ Ať už je na tomto jeho vyprávění byt jen špetka pravdy, čeští páni v tomto ohledu uvažovali obdobně jako králové, kteří hledali nevěsty pro své syny. I oni chtěli, aby nevěsta byla co nejmladší, aby se naučila mravům a obyčejům země, do níž přicházela. Někdy se jednalo o zemi, jejíž kultura se příliš nelišila od princezny domoviny, jindy naopak přicházela do zcela cizího světa, bez předběžných znalostí místních zvyklostí a stejně tak i bez znalosti jazyka. ²⁷ I při samotném svatebním aktu a svatebním veselí zůstávala nevěsta odkázána, pokud neuměla latinsky, na tlumočníka a sama často jen matně tušila, co se kolem ní odehrává. Na druhé straně byla většina dívek už od raného dětství na odchod z rodičovského domu připravována a vychovávána k lojalitě s názory rodičů, v níž nebyl žádný prostor pro svobodné rozhodování. Ona sociální praxe, v níž o osudu svých dětí rozhodovali jejich rodiče, byla natolik rozšířená, že se vůči ní dokázaly postavit jen výrazné dívčí individuality. ²⁸ A popravdě řečeno, svět dívek se v tomto ohledu nijak výrazně nelišil od světa mužů, neboť ani nedospělým princům, kteří vyrůstali na otcovském dvoře, nebylo dopřáno svobodně si vybrat nevěstu, popřípadě otcem vyhlédnutou příští královnu nebo kněžnu odmítnout. Přesto však mezi dívkami existovaly případy, kdy se ženy přání svých otců či bratrů dokázaly postavit. Nejznámějším příkladem odmítnutí rodové vůle je v českém prostředí postoj dcery Přemysla Otakara I. Anežky. ²⁹ Podle legend Anežka negovala veškeré snahy svého otce a poté i svého bratra využít ji v duchu soudobé matrimoniální politiky. Autor její nejstarší legendy, jenž byl s největším pravděpodobností mendikantem, využil její zdrženlivost vůči manželství dokonce do té míry, že do okruhu jejích potenciálních manželů fiktivně začlenil i samotného císaře Fridricha II., a to především z toho důvodu, aby ukázal, že před její svatostí musela kapitulovat i světská hlava křesťanského společenství. V tomto ohledu je příběh Anežky obdobný jako příběh Markéty Uherské, o jejíž ruku se podle legend měl ucházet rovněž Fridrich II. Spolu s ním pak prý do manželského „trhu“ vstoupil i Přemysl Otakar II., který však Markétinu svatost neuznal a pokoušel se na jejích rodičích domoci uzavření manželství i přesto, že již v dětském věku složila slib čistoty. Ostatně sám si prý kdysi vzal za ženu řeholnici a nic zlého se mu za to nestalo. ³⁰ Markéta však stejně jako Anežka odolala tlakům svých příbuzných a pohrdla uzavřením jakéhokoli sňatku, vedena i vzorem svých svatých předků, především krále Emericha, který prý zachoval na pokyn shora panickou čistotu ve vztahu ke své manželce. ³¹ Ostatně s odmítnutím své vůle měl ve 20. letech 14. století své zkušenosti i Jan Lucemburský, který se snažil získat na svoji stranu prostřednictvím manželského svazku

svého dřívějšího rivala Jindřicha Korutanského. Proti jeho plánům se však postavila v roce 1321 jak jeho sestra Marie, tak o tři roky později i Janova neteř Beatrix. V případě Beatrix přišlo ono odmítnutí až na poslední chvíli, protože v korutanském klášteře Wilten, kde se měl sňatek konat, prý již byly nákladně postaveny nové tribuny pro svatební veselí. ³²

O tom, zda si svého manžela mezi Janem Lucemburským a Walramem Lucemburským mohla vybírat Eliška Přemyslovna, zbraslavský kronikář mlčí. Jako osmnáctiletá dívka jistě stála před obtížnou volbou. Musela se postavit vlastní sestře Anně a spolu s ní i legitimnímu králi. Na jedné straně se jí nabízel čtrnáctiletý mladík, na straně druhé zralý válečník. Osobně neznala ani jednoho z nich, i když z vyprávění zbraslavského opata se přece jen mohla něco dozvědět. Každopádně konečné rozhodnutí viselo na králi Jindřichovi. Bohužel veškeré zprávy o jednání českého dvanáctičlenného poselstva s římským králem ve Frankfurtu v roce 1310 pocházejí pouze z pera zbraslavského kronikáře, jenž se sám jednání ani neúčastnil a byl odkázán na vyprávění svého opata. Podle jeho tvrzení to byl římský král, kdo prosazoval jako budoucího českého krále a Eliščina manžela svého bratra Walrama. Na české straně však narazil na příkrý odpor, jenž měl nejrůznější příčiny. Čeští poslové na jedné straně toužili po králi, kterého by mohli formovat k obrazu svému, na straně druhé však vnímali, že syn římského krále bude mít větší autoritu a větší lesk než jeho pouhý bratr.³³ Byli si však vědomi skutečnosti, že jistou překážkou může být rozdílný věk Jana a Elišky. Ony čtyři roky, které je od sebe dělily, se však podle zbraslavského opata Konráda během dvou let natolik ztratí, že nikdo nepozná, že je Jan mladší. Nakonec se českým poslům podařilo římského krále přesvědčit, aby za manžela české princezny určil svého syna Jana: „Patnáctého tedy dne po našem příchodu do Frankfurtu přislíbil a vlastními ústy před arcibiskupy, biskupy, opaty, vévody, hrabaty a četnými jinými šlechtici říšskými slíbil a vlastními ústy pravil toto: ‚Hle, Jan, můj prvorozený, má si vzít princeznu Elišku za zákonitou manželku.‘ Poslové pak z Čech slíbili podobně za dívku. Takto se tedy vykonaly vzájemně dohodnuté šťastné zasnuby a velmi pevně se potvrdily privilegii a listinnými doklady. I určil král místo a dobu sňatku, a omezuje to takovými podmínkami, pravil tedy: ‚Ustanovujeme napřed konečný termín k slavení sňatku svého syna a dcery a naprosto ho nechceme opominouti. Neboť stanovíme a s konečnou platností určujeme oné dívce, snoubence našeho syna, dobu příchodu do Špýru, říšského města, od tohoto dne, tj. od 25. července, až do 1. září; nebude-li však v oné době dovedena na řečené místo, prohlašujeme od té doby všechny tyto ujednané zasnuby za neplatné a nicotné, neboť na nás doléhají velmi důležité záležitosti říše, takže jim nemůžeme určití lhůtu časovou delší.‘³⁴ V daném případě nebylo třeba jako u většiny královských sňatků papežské dispenze, neboť Lucemburkové nebyli s Přemyslovci nijak spřízněni. Jedinou překážkou tak bylo, aby se nevěsta ke sňatku vskutku dostavila.

DĚTSKÉ SŇATKY

Podle kanonického práva existovaly v lidském životě dva mezníky, jež ovlivňovaly způsobilost osob uzavírat manželství. První mezník představoval sedmý rok života. Sňatky uzavřené mezi dětmi do sedmi let byly právně neplatné, protože takto staré děti nebyly schopné svobodně projevit svou vůli, a tudíž si vzájemně udělit svátost manželskou. Kanonické právo rozlišovalo mezi *infantes*, dětmi mladšími sedmi let, a *impuberes*, dětmi staršími sedmi let. V praxi však docházelo i k zasnubování dětí mladších sedmi let. Ve všech případech se však požadovalo, aby děti po dovršení kanonického věku svá dětská zasnoubení potvrdily. V případě dětí strašičích sedmi let, které byly z právního hlediska považovány za schopné chápat smysl manželství, již mohlo dojít k uzavření manželství, avšak nikoli *per verba de presenti*, nýbrž pouze *de futuro*. Ke konzumování tohoto do budoucna směřující sňatku, jenž měl z hlediska právoplatnosti sňatku nezpochybnitelný charakter, ale mohlo dojít až ve věku, v němž k tomu děti již byly způsobilé: u chlapců se za takovýto věk považovalo dosažení čtrnácti let a u dívek dvanácti let.³⁵

V pozdním středověku byly uzavírány sňatkové úmluvy dokonce i mezi ještě nenarozenými dětmi. Ačkoli byla jejich právní platnost z hlediska kanonického práva zcela nulová, přesto se aristokraté jejich naplnění pokoušeli garantovat prostřednictvím nejrůznějších závazků, často i v podobě finančních pokut. K až neobvykle vysoké pokutě se například zavázal Karel IV. v roce 1368, kdy slíbil, že provdá svoji dceru, pokud se mu nějaká do pěti let narodí, za syna norimberského purkrabího Fridricha Hohenzollernského, pokud se i jemu během pěti let nějaký syn narodí. Pokuta za nedodržení této dohody byla stanovena na závratných 100 000 zlatých, což ale mohlo být podmíněno skutečností, že se vztahovala i na císařův závazek oženit svého právě narozeného syna Zikmunda za Fridrichovu třiletou dceru Kateřinu.³⁶

Zasnubování dětí v nejútlejším věku, a dokonce i dětí ještě nenarozených, máme doloženo u přemyslovských i lucemburských královských rodin. Praxe, hojněji rozšířená až ze 14. století, ale jednoznačně svědčí o tom, že zasnoubení dětí mladších sedmi let často bývalo, což detailně ukázal Dieter Veldtrup, pouze politickým kalkulem, k jehož naplnění docházelo jen zřídka. Někdy papež k právoplatnému uzavření neudělil potřebný dispenz, jindy byly smlouvy prostě porušeny, aniž by to vyvolalo závažnější spor. I z doby o století dříve známe případy, kdy se jeden panovnický rod v duchu svých mocenských aspirací vehementně domáhal dovršení dětského zasnoubení. V českém prostředí vzbudilo největší ohlas odmítnutí Jindřicha (VII.), syna císaře Fridricha II., konzumovat sňatek s dcerou Přemysla Otakara I. Anežkou³⁷ a o půl století později neskrývaný

odpor Přemysla Otakara II. vůči sňatku jeho dcery Kunhuty s Hartmanem, synem římského krále Rudolfa Habsburského.

Přemyslovo porušení dohod o zasnoubení své dcery a svého syna s potomky Rudolfa Habsburského³⁸ někteří doboví pozorovatelé považovali za příčinu nové eskalace sporu, který ve své konečné fázi vedl k Přemyslovu pádu.³⁹ Přemysl Otakar II. každopádně bránil naplnění dohod, k jejichž podepsání byl římským králem donucen, a symbolické potvrzení dětských sňatků oddaloval, aby si jimi nesvázal ruce v dalším politickém lavírování. Dobré načasování naplnění svatebních smluv ale mohlo hrát v jistém časovém okamžiku významnou úlohu, bez ohledu na to, že v budoucnu mohl novými koalicemi a novými sňatky původní potenciál toho kterého sňatku slábnout, či dokonce zcela zmizet. Rudolf Habsburský byl stejně jako Karel IV. mistrem sňatkové politiky.⁴⁰ Výhodně uzavřené sňatky jeho dětí mu připravily cestu k získání římského trůnu a zároveň mu posloužily i k eliminaci moci Přemysla Otakara II., jenž v 70. letech prostě neměl sdostatek potomků k tomu, aby mohl Rudolfově expanzi na sňatkovém trhu čelit. Politické ambice, jež měly být naplněny jak římskou korunovací, tak zajištěním říšské koruny pro některého ze svých potomků, Rudolfa neopustily ani po roce 1278. Tehdy vystoupil s velkým projektem, jehož podstatou mělo být sňatkové propojení rodu Habsburků a Anjou, iniciované již dříve papežem Řehořem X. Do tohoto projektu byla zahrnuta i příští žena Václava II., jež si původně měla vzít za manžela Karla z Anjou. Paralelně s anjouským projektem však Rudolf rozehrál i alternativní hru, kterou podporoval i papež, návrh sňatkové aliance mezi Rudolfem a anglickým králem Eduardem I., do něhož měl být zapojen i potenciální Kunhutin manžel Hartman.⁴¹ Poté, co všechny tyto projekty zkrachovaly, se však Rudolf s energií sobě vlastní vrhnul na prosazení svého vlivu v Českém království prostřednictvím sňatků domluvených před bitvou na Moravském poli.

V době zasnoubení v roce 1277 byli jak Jitka, tak Václav z hlediska kanonického práva nezpůsobilí uzavřít manželství, a to jak *per verba de presenti*, tak *de futuro*. Podle barvitého líčení kroniky Otakara Štýrského,⁴² jenž tvrdil, že byl svatebnímu veselí sám přítomen, přijel Rudolf společně s Václavem do Jihlavy, kde se měla v listopadu svatba konat, a římský král sem nechal poslat z Vídně i svoji dceru.⁴³ Jitka přišla do Jihlavy s celým svým fraucimorem, ozdobena skvostnými šperky, jež si nezapadly s ozdobami české královny Kunhuty, nad jejíž krásou se kronikář rozplýval. Svatební obřady začaly hned ráno, sloužením mše, při níž se snoubencům dostalo duchovního požehnání z rukou basilejského biskupa Jindřicha.⁴⁴ Po požehnání byla uspořádána slavnostní hostina a poté se konal rytířský turnaj, přičemž přihlížející římský král hosty pro větší pobavení rozsadil tak, aby vedle sebe seděli vždy muž a žena. Sám Rudolf si pak prý sedl

vedle Kunhuty a započal jí dvorským způsobem vyznávat lásku. Naopak Jitka a Václav se podle Otakara chovali jako děti: Jitka prý vyprávěla o tom, jak si hraje s panenkami, a Václav o své krahujčici, s níž chodí lovit. Na konci svatební dne pak mělo dojít k symbolické souloži, jež měla v očích dvořanů dokonat světský charakter sňatku. Pro Václava a Jitku byla v jednom z měšťanských domů přichystána komnata a svatební lože, do něhož byli položeni. Zda však spolu leželi až do rána, jak tvrdil Otakar, nevíme. Není to však příliš pravděpodobné, neboť při symbolických dětských souložích šlo o pouhé položení nedospělých dětí vedle sebe, popřípadě o fyzický kontakt, dotknutí se rukou či nohou. Někdy rovněž stačilo, aby v manželském loži byli přikryti společnou peřinou,⁴⁵ což mohlo být i církevně posvěceno.⁴⁶ K symbolickým souložím se přistupovalo i v případě sňatků uzavřených *per procuracionem*, kdy ten, kdo zastupoval ženicha, byl položen ke skutečné nevěstě. Aby však ani náznakem nedošlo poskvrnění nevěsty, mohl být, jako v případě sňatku Maxmiliána Habsburského s Annou Bretaňskou v roce 1490 v Rennes, položen mezi manželova zástupce a nevěstu obnažený meč.⁴⁷

Na rozdíl od autora štýrské *Rýmované kroniky* se zbraslavský kronikář o jihlavském sňatku zmiňuje jen nepřímou, konstatováním, že v době zasnoubení nebyli pro své mládí ani Jitka, ani Václav způsobilí uzavřít manželství a nadále žili se svým rodiči.⁴⁸ Ono zasnoubení bylo podle jeho líčení konzumováno až v roce 1285, kdy oba dovršili čtrnácti let, v tehdy říšském městě Chebu. Chebský sňatek byl stejně jako ten špýrský spojen s předáním léna novému českému králi. Pozoruhodné však je, že se zbraslavský kronikář nezmiňuje o žádném církevním obřadu, který by se v Chebu konal, stejně jako nemluví o potvrzení manželských slibů a podává zprávu pouze o tělesném spojení, k němuž došlo v noci z 25. na 26. ledna. Tímto „obvyklým stykem“ byla dokonána „slavnost sňatku kdysi sjednaného“. To, co bylo dávno smluveno, bylo tedy podle kronikáře dokončeno „zcela řádným manželským sňatkem“. Druhý den ráno, 26. ledna, byla ve františkánském kostele v Chebu sloužena slavnostní mše. O tom, zda se tam novomanželům dostalo slavnostního požehnání, či zda zde byla požehnána nevěsta po svatební noci, jak bývalo někdy zvykem,⁴⁹ však Zbraslavská kronika opět mlčí. Každopádně se zdá, že pro autora této kroniky představuje právoplatný sňatek až chebská svatba, a nikoli již svatba jihlavská, a to především kvůli onomu skutečnému tělesnému spojení, jež v dětství uzavřený sňatek dokončilo.

K obdobnému kroku jako Rudolf Habsburský, tedy k symbolické souloži dětí, které dříve uzavřely dětský sňatek, přistoupil v roce 1330 i Jan Lucemburský. Ten tedy ve snaze, aby sňatková aliance nezkrachovala, nechal vedle sebe položit, tedy manželsky spojit (*copulari matrimonialiter*),⁵⁰ svého syna Jana Jindřicha a dceru bývalého českého krále Jindřicha

Korutanského Markétu.⁵¹ Stalo se tak přesně ve chvíli, kdy Jindřich dosáhl sedmi let (dětský sňatek byl uzavřen o dva roky dříve v klášteře Wilten). V daném případě se však symbolická soulož minula účinkem, neboť sňatek byl nakonec proti vůli Jana Jindřicha, jak si ukážeme, anulován.

O tom, jaký význam býval přisuzován souloži, svědčí i příběh rakouského vévody Viléma a polské princezny Hedviky. Její otec, uherský a polský král Ludvík, dohodl v roce 1378 s rakouským vévodou Leopoldem III. manželskou smlouvu. Na rozdíl do osmiletého Viléma však byla čtyřletá Hedvika k manželství ještě nezpůsobilá. Sňatek tedy měl být v budoucnu potvrzen a dokonán. K jeho potvrzení však po Ludvíkově smrti v důsledku střetů o polský a uherský trůn nikdy nedošlo a jak princeznina babička, tak polská šlechta pro ni začali hledat jiného ženicha v osobě litevského velkoknížete Jagiella. S tím se ale nemínil smířit Vilém. Rakouská a společně s ní i řádová propaganda proto záhy přišly s tvrzením, že Vilém a Hedvika svůj sňatek konzumovali, a že se tedy v případě sňatku s Jagiellem polská princezna dopustila bigamie.⁵² Polský kronikář Długosz pak k celému vyprávění, jež kolovalo Evropou, přidal nový příběh, podle něhož se prý Vilém na vlastní pěst vypravil do Krakova, kde se mu mělo podařit setkat se s Hedvikou, jež prý byla sňatku s ním příznivě nakloněna. Nakonec se jim prý podařilo utéci do františkánského kláštera a tam své kdysi v dětství uzavřené manželství symbolicky završili souloží.⁵³ Ať už byla vyprávění rakouských kronikářů a literárně vybroušený příběh Długoszův pravdivá či zda se jednalo o pouhé smyšlenky, jež měly na rakouské straně vylepšit obraz zhrzeného uchazeče o ruku dědičky polského trůnu, podstatné je jediné: Vilémovi se nepodařilo domoci se svého práva a jeho dětský sňatek s Hedvikou nikdy nebyl z právního hlediska uznán za platný, a tudíž polské princezně nezabraňoval uzavřít sňatek nový, jenž zásadním způsobem ovlivnil směřování Polska pro další staletí.

CESTA ZA NEVĚSTOU, CESTA ZA ŽENICHEM

Vraťme se však ještě ke sňatku Elišky Přemyslovny. Datum a místo, kam se měla Eliška dostavit, určil na frankfurtském sněmu římský král Jindřich VII. Nyní bylo na na reprezentantech české stavovské obce, aby nevěstu za jejím ženichem dopravili. Na cestu zpět do Čech se vydala pouze část původního poselstva. Cisterciáckí opati, kteří se patrně obávali reakce Jindřicha Korutanského, zůstali v říši a netrpělivě čekali na zprávy z domoviny. Vše měl nyní ve svých rukou manžel Eliščinu sestry Anny, jehož postavení v Českém království bylo vratké. Podle zbraslavského kronikáře však v jednáních české šlechty s římským králem nijak nebránil a stejně lhostejně se stavěl i k navrátilivším se poslům, kteří začali v Praze obstarávat Eliščinu výbavu. Za normálních okolností spočívala starost o princeznu výbava na bedrech její rodiny. Mnohdy šlo o výbavu velmi okázalou, která měla navenek demonstrovat bohatství a prestiž rodu. K běžné výbavě patřily šperky, drahocenné šaty, jídelní náčiní či drahý nábytek. V případě Antonie Viscontiové, jež se měla stát manželkou württemberského hraběte Eberhada, byla její výbava sepsána do zvláštní knihy, jež čítala osmadesát papírových listů.⁵⁴ **Velký důraz byl kladen na nevěstin vůz, jenž býval pozlacen a tažen koňmi rovněž se zlatými pokrývkami.**⁵⁵ Jindy bývali koně a celý nevěstin doprovod oděni do rodových či zemských barev, jež měly jak identifikační charakter, tak byly zároveň výrazem knížecí či královské svěbytnosti. Samotný průvod býval zpravidla složen z několika desítek koní, jindy však mohl čítat i tisíce. **Náklady na průvod spočívaly až do místa setkání s ženichem či s jeho zástupci na otci či rodině nevěsty, po splnutí s ženichovými posly pak zpravidla přecházely na stranu příštího manžela, i když někdy se na nákladech podílela i hostitelská města, jako v případě pobytu Anny z Foix v Benátkách na cestě do Uher za Vladislavem Jagellonským.**⁵⁶ V 15. století bylo považováno za dobrý mrav, aby členem snoubenčina průvodu byl někdo z její rodiny, nejlépe otec či bratr,⁵⁷ jenž pak měl jako nejvýznamnější člen ozdobit svým leskem samotné svatební slavnosti. Proto bylo například při landshutské svatbě Hedviky, dcery polského krále Kazimíra, s Jiřím, synem bavorského vévody Ludvíka, ve veřejném mínění negativně hodnoceno, že se český král Vladislav Jagellonský této svatby nezúčastnil, ač ho o to podle kronikáře Długosze prosil sám císař Fridrich III., který mu chtěl v Landshutu předat královské insignie a udělit Čechy v léno. Ostatně polský král Kazimír prý svému synu Vladislavovi poslal i potřebné peníze, aby se na sestřinu svatbu mohl dostavit s náležitým leskem. To, že nakonec nepřišel, způsobilo prý veliký žal a v případě císaře i ohromné rozladění, nemluvě o pomluvách a obecném posměchu. Vladislavovi přitom jistě nebylo nic platné, že se odmítl vydat na cestu, jak napsal polský kronikář, na základě nepříznivé věštby.⁵⁸

V případy Elišky Přemyslovny však účast její rodiny na připravovaném svatebním veselí nepřipadala v úvahu. A popravdě řečeno potíže vyvstaly i s její výbavou. Princezna totiž nedisponovala vlastními prostředky, a tak byla odkázána na české pány a měšťany, kteří její sňatek se synem římského krále podporovali. Podle zbraslavského kronikáře si poslové u pražských kupců vzali úvěr a za půjčené finanční prostředky, jež přesahovaly tisíc hřiven, obstarali vskutku slavnostní výbavu. „A přízní osudu byla vypravena tato dívka v době šesti dnů po návratu těch poslů k svému odchodu se slušnou družinou a s přiměřenou nádherou.“⁵⁹ Vše tedy probíhalo nakvap, neboť již následující den, 14. srpna, celý průvod vyšel z Prahy. Petr Žitavský v souvislosti s odchodem české princezny zaznamenal pověsti, jež prý v Čechách kolovaly. Stoupenci Jindřicha Korutanského prý rozhlašovali, že římský král Elišku zcela jistě nedá ani svému bratrovi, natož pak svému jedinému synovi, ale pouze nějakému neurozenému muži. **Eliščin odchod byl snad nahlížen i s jistou úlevou, neboť její nepřátele se domnívali, že se jí tímto způsobem elegantně zbaví.**⁶⁰ Ať už jsou tyto kronikářovy postřehy podloženy či ať se jedná o jeho smyšlenky, jež měly v očích čtenářů ponížit legitimně zvoleného a přijatého krále, jedno je jisté: Eliščiní odpůrci se přepočítali a dali římskému králi do rukou trumf, který dokázal využít ve střetu o českou korunu.

Během cesty do Špýru byli patrně vysíláni poslové, kteří měli informovat jak cisterciácké opaty, tak možná i římského krále o době příjezdu. Opati, kteří pobývali na podzim roku 1310 v Ebrachu, nedaleko Bamberku, se právě zde prostřednictvím sluhy Viléma z Plas dozvěděli, že princezna před pár dny dorazila do Norimberku.⁶¹ Když se s ní posléze shledali, bylo české poselstvo již kompletní a vydalo se na další cestu. K setkání s posly římského krále došlo, patrně po předchozí dohodě, v Sinsheimu poblíž Heidelberku. V čele královského poselstva byl Jindřichův bratr Walram, jehož si Eliška původně měla vzít za manžela. Odtud celý průvod pokračoval až do Špýru. Zde však patrně nedošlo ke slavnostnímu přijetí nevěsty, i když zbraslavský kronikář říká, že ji mnozí lidé běželi naproti. Římský císař se svým synem totiž v daný okamžik pobývali v nedalekém křížovnickém klášteře v Heimbachu. Na rozdíl od jiných princezen nemusela Eliška na svého snoubence příliš dlouho čekat. Někdy se totiž i přes dané sliby místo a datum slavnostního setkání snoubenců změnily natolik, že se svatební veselí posouvalo i o několik týdnů. Například Isabela Anglická vyhlížela císaře Fridricha v Kolíně nad Rýnem šest nedělí⁶² a bohatá nevěsta Maria Bianca Sforza netrpělivě očekávala Maxmiliána I. v Innsbrucku celých deset týdnů.⁶³ Jindřich VII. však neměl důvod s příjezdem syna do Heimbachu otálet, ačkoli byl možná nemile překvapen tím, že se Jindřich Korutanský zmocnil Kutné Hory, jež byla pokladnicí českého království.

V Heimbachu se Elišce dostalo 25. srpna slavnostního uvítání, jež náleželo příští manželce syna římského krále. Průvod nesčetného počtu rytířů byl doprovázen hudebníky, hrajícími na harfy, bubny a trubky. K samotnému setkání s princeznou však došlo až v rozlehlé klášterní jídelně. Eliška měla na sobě vyšívané a zlatem zdobené šaty. Zdali římský král Elišku na uvítanou políbil, jak bývalo v jiných případech zvykem, nevíme. Zbraslavský kronikář mluví pouze o tom, že svou pravici uchopil Eliščinu ruku a svou levicí ruku svého syna a veřejně znovu projevil vůli spojit je manželským svazkem. Aby byla navenek oddělena mužská a ženská sféra života, přijala posléze Elišku samostatně i římská královna, která ji naopak na uvítanou políbila. V klášterní jídelně, vyzdobené hedvábnými čalouny, které krášlily povrch stěn, se pak na uvítanou konala velkolepá hostina, při níž bylo užito pozlacené nádobí. Po jednom Eliščině boku seděla císařovna Markéta a po druhém Jindřichova matka Beatrix. Po hostině pak byla Eliška seznámena se svými novými dvořany. Zdali se v jejím průvodu nacházel i český „fracimor“,⁶⁴ jak bylo jinak obvyklé, nevíme. Nezdá se to však být pravděpodobné, stejně jako nic neslyšíme o jejím osobním tlumočnickovi či kaplanovi. Přidělením vlastní družiny však Eliška vstupovala do společenství manželova dvora, které nyní bedlivě dohlíželo na její chování a určovalo i způsob, jakým sňatek proběhne.

Uvítání nevěsty mnohdy symbolizovalo příchod nového života, jak o tom víme například z vyprávění Rogera z Wendoweru, podle jehož relace byla Isabela Anglická v Kolíně nad Rýnem v roce 1235 přivítána květinami a palmovými ratolestmi.⁶⁵ Ve výjimečných případech uvítání nabývalo až moderní podoby. Ve Freiburgu im Üchtland žena Zikmunda Habsburského Eleonora Skotská procházela v polovině 15. století špalírem tři tisíc svátečně oblečených dětí s papírovými praporky v rakouských barvách.⁶⁶

SVATEBNÍ RITUÁL

Eliščiným slavnostním uvítáním v Heimbachu začaly horečné přípravy na samotný sňatek. Kdy byly rozesílány pozvánky svatebním hostům, nevíme. Pět dní, během nichž ve slavnostech a veselí setrval královský dvůr v Heimbachu, k tomu ale patrně nestačilo. Možná že obecná pozvání Jindřich VII. rozeslal již dříve, když se dozvěděl, že se české poselstvo vydalo z Prahy přes Norimberk na cestu. V pozdějším středověku se, jak víme, pozvání na svatbu stávalo téměř byrokratickou záležitostí: byly sestaveny podrobné seznamy, často několik měsíců předem, na pozvání pak měli svatební hosté odpovědět, s jakým doprovodem dorazí, aby mohlo být pro ně předem připraveno ubytování.⁶⁷ V pozvánkách mnohdy bývaly i specifikovány barvy oděvů,⁶⁸ v nichž by měla svatba proběhnout, a dokonce mohlo být i naznačeno, jaké dary by pro snoubence byly nejvhodnější. Při přípravě velkých svatebních slavností, jak je známe z říšského prostředí druhé poloviny 15. století, bývaly věhlasní hosté žádáni i o to, aby s sebou vzali své vlastní kuchaře a číšníky, neboť zkušeného kuchyňského personálu nebylo nikdy nazbyt.⁶⁹

Velkolepé bývaly i svatební úpravy městských či hradních paláců na nejdůležitější svatební slavnosti. Často musely být vystavěny nové, povětšinou dřevěné stavby, jindy byly propojovány měšťanské domy, aby tak mohly vzniknout nové prostorné sály, v nichž se měly konat hostiny a bankety. U příležitosti sňatku Václava II. s Eliškou Rejčkou o Letnicích roku 1303 nechal král vystavět mezi svatovítským kostelem a kostelem sv. Jiří ochoz z přičesaných a otesaných kmenů, ozdobený čalouny různého druhu a barev a zlatem a stříbrem, a spolu s ním i velké pódium, na němž se měla odehrávat vlastní hostina.⁷⁰

V říšském prostředí 15. století bylo vždy třeba připravit přinejmenším dva stejné velké prostory, neboť hosté byli při hostinách odděleni podle svého pohlaví. V případě špýrské svatby jsou bohužel naše informace dosti kusé. Zbraslavský kronikář mluví pouze o tom, že při boční straně špýrského dómu byly postaveny stoly, sedadla a stolice, avšak „dílem umělým a jemným, které by se přiměřeně hodily ke královskému postavení a hodnosti“. Obdobné přípravy byly, jak již víme, konány i Praze při příležitosti druhého sňatku Václava II., zbraslavský kronikář však neopomněl podotknout, že výzdoba ve Špýru byla okázalejší. Při slavnostním vstupu římského krále, jeho syna a jeho nevěsty 31. srpna do města, jehož se účastnilo i velké množství knížat a velmožů, totiž byly skvostnými látkami vyzdobeny i stěny domů.

Po uvítání následovala ve Špýru hostina, kterou podle zbraslavského kronikáře vystrojily společně královna Beatrix a Eliška Přemyslovna, čímž mělo být navenek demonstrováno její přijetí do lucemburského rodu.

Všechny hostiny, o nichž v souvislosti se špýrskou svatbou slyšíme, byly určeny společně pro mužské i ženské svatební hosty. Příští císař se tak do říšského světa snažil zavést zvyky panující i v následujících staletích na francouzském a burgundském dvoře. Jak už ale víme, také tato snaha vyšla vniveč a napříště se na knížecích dvorech nadále hodovalo odděleně.⁷¹ Z toho bývaly mnohé nevěsty, které přicházely ze zemí s jinými ceremoniálními zvyklostmi, poněkud rozladěny. Stejně těžce se pak vyrovnávaly i s častým striktním oddělením mužského a ženského světa v rámci manželského života, jež bylo přísně praktikováno například na habsburských dvorech.⁷²

Špýrský program byl poslední srpnový den nabitý. Samotným manželským slibům totiž předcházelo udělení Českého království jako léna Jindřichovu synu Janovi. Propůjčením léna ještě před uzavřením sňatku⁷³ chtěl dát Jindřich patrně najevo, že formálně neuznává Eliščiny dědické nároky na České království, že sňatek jeho syna s ní má ryze symbolický charakter, že se Jan stává novým českým králem výhradně na základě

17

Bigamie

královského svrchovaného rozhodnutí. Samotné udělení léna bylo v tomto případě rovněž okázalým obřadem. Římský král seděl na trůnu před hlavními dveřmi špýrského dómu. Jan k němu přijel na koni, doprovázen po pravici i levici několika desítkami rytířů, kteří nesli kopí s praporci červené barvy, v jejichž středu byl vyobrazen bílý lev. Těsně před svým otcem příští český král seskočil z koně, padl mu k nohám a složil slib věrnosti, načež mu otec podal královské žezlo a nakonec ho i políbil.

Druhým vrcholem onoho dne se stalo slavnostní zasnoubení Jana a Elišky. Podle zbraslavského kronikáře k němu došlo navečer, nikoli však ve špýrském dómu či před jeho vraty, nýbrž v královském paláci, kam se celý dvůr po udělení léna odebral. Opuštění sakrálního prostoru mohlo v tomto ohledu demonstrovat světský charakter předání si manželských slibů, jenž měl v říšském prostředí svoji dlouhou tradici. Na druhé straně však osoba oddávajícího, kolínského arcibiskupa Jana, měla demonstrovat, že řádný sňatek má proběhnout *in facie ecclesiae*.⁷⁴ Jaká slova, podle jakého rituálu, kolínský arcibiskup jako oddávací formulí užil, bohužel nevíme. To však není podstatné. Významnější je skutečnost, že tímto aktem 30. srpna svatební slavnost skončila a že benedikce nyní již řádně uzavřeného manželství proběhla až na druhý den. Pozoruhodné rovněž je, že zbraslavský kronikář nedokázal říci, zda nevěsta této noci ležela bez manžela, či zda již tehdy sdílela manželské lože.⁷⁵

První zářijový den začal ve Špýru rituálním vstáváním. Kolem osmé hodiny ranní byla Eliška vyvedena z ložnice, přičemž po boku jí šly, obdobně jako tomu bylo při uvítací hostině v Heimbachu, manželka a matka římského krále. To, že Eliška již patří do lucemburského domu, mělo navenek ukázat její svatební odění.⁷⁶ Rozpuštěné vlasy jí padaly po ramenu. Šaty, střižené po francouzském vzoru, nebyly ničím zdobené. Náš zpravodaj Petr Žitavský se podivil, že hlava nevěsty byla bez pokrývky, koruny či věnečku. Tato drobná zmínka by ostatně mohla svědčit o tom, že Eliška nebyla po svatební noci již považována za pannu, a tudíž neměla na hlavě věneček. Na druhé straně však náš jediný zpravodaj v následujícím líčení mluví pouze o benedikci, o požehnání sňatku, a nikoli o požehnání nevěsty o svatební noci, které známe ze 14. a 15. století jak z českého, tak především z polského prostředí.⁷⁷ A protože se kronikář o položení novomanželů do svatebního lože zmiňuje až na konci líčení slavností následujícího dne, zdá se být spíše pravděpodobné, že hlava bez věnečku byla buď ryze francouzskou zvyklostí, nebo symbolickým výrazem toho, že dívka je již vdanou ženou, bez ohledu na to, zda byla nadále ještě pannou či nikoli.

Z princezniných komnat se průvod odebral až k špýrskému dómu. Nevěstu v daný okamžik nedoprovázel nikdo z její rodiny, nýbrž její tchán, římský král Jindřich VII. To bylo sice poněkud neobvyklé, avšak okolnosti

sňatku si to patrně vyžádaly. Teprve před hlavním oltářem Jindřich Elišku odevzdal svému synovi, jenž tam patrně byl již dříve, i když není rovněž vyloučeno, že přišel až po nevěstě.⁷⁸ Slavnostní mši sloužil mohučský arcibiskup Petr z Aspeltu. Po čtení evangelia Jan s Eliškou poklekli a přijali od arcibiskupa požehnání. I tento rituál Petra Žitavského překvapil. Neopomněl proto opět zdůraznit, že „takovéto požehnání snoubenci v Čechách nikdy nepřijímají“.⁷⁹ Poté novomanželé přistoupili k oltáři a „přinesli Hospodinu příslušnou oběť“. Jakou měla tato oběť podobu, tedy jaké dary novomanželé v kostele zanechali, bohužel nevíme, stejně jako netušíme, v které části svatebního rituálu si novomanželé vyměnili prsteny, zda byly jejich prsteny zvláště posvěceny a zda se Jan a Eliška během zasnub či požehnání políbili. V tomto ohledu byly totiž zvyklosti velmi různé a lišily se svatbu od svatby.

Pontifikály, jejichž předpisy se povětšinou vztahují právě k nejvyššímu aristokratickému prostředí, uvádějí rituální formule pro žehnání prstenů téměř pravidelně.⁸⁰ Rovněž kronikářské zprávy, nikoli však z českého prostředí, velmi často mluví o navlečení prstenu na ruku ženicha či nevěsty během, ne po proslovení manželských slibů, což svědčí o tom, že se i v královském a knížecím prostředí staly prsteny symbolem manželského svazku.⁸¹ Prsteny však mohly sloužit i jako symboly zasnub, především v nižších sociálních vrstvách, i když zde mohly být nahrazovány i jinými předměty.⁸² I mezi českou šlechtou však hrály prsteny svoji roli, jak o tom svědčí letmá zmínka zbraslavského kronikáře, jenž tvrdil, že se Petr z Rožmberka se souhlasem krále Jana Lucemburského oženil s Violou Těšínskou, ačkoli se dříve zasnoubil, právě prostřednictvím prstenu, s dcerou Jindřicha z Lipé.⁸³

Po posvěcení Eliščina a Janova manželství následovala další velkolepá hostina, která se opět konala na prostranství vedle špýrského dómu. Předem připravený zasedací pořádek počítal s tím, že nalevo budou sedět muži (stůl) králů a napravo ženy (stůl) královen). Na počátku hostiny byl přinesen chléb a oba králové, český i římský, si obřadním způsobem umyli ruce. Přinesení chleba a umytí rukou měly v tomto případě symbolizovat biblickou hostinu a měly hostině po benedikci dodat téměř sakrální charakter. V daný okamžik vypukl spor o to, kdo z arcibiskupů, zda mohučský či kolínský, budou stát po pravici římského krále, jenž podle zbraslavského kronikáře vyvěral z již pradávného soupeření obou metropolitů o výsadní postavení v říši.⁸⁴ Z hádky mezi preláty vzniklo velké pobouření, které musel vyřešit římský král tím, že vzal oba arcibiskupy za ruku, odvedl je do svého paláce, kde pro ně nechal vystrojit soukromou hostinu. Ono soupeření dvou duchovních kurfiřtů na špýrské svatbě se promítlo i do vyobrazení svatebního veselí v tzv. Balduinově kodexu, jenž měl v lucemburském a mohučském prostředí konstruovat vizualizovanou

paměť o činech Jindřicha VII. Konstitutivní akt předání manželského slibu je zde vyobrazen tak, že osobou, která spojuje ruce novomanželů, je oproti vyprávění Petra Žitavského mohučský arcibiskup Petr z Aspeltu.

Napětí, které onen spor vyvolal, naštěstí zcela nepokazilo velkolepou hostinu. Na nejpřednějším místě seděl pod nachovými záclonami a hedvábnými závěsy český král Jan, obklopený říšskými knížaty a hrabaty. Rytíři obsluhovali krále u královského stolu na mimochodnicích a přinášeli jídla za doprovodu hudby. Uprostřed hodovní síně byl vztyčen praporec se znakem Českého království. Jaká jídla byla během hostiny servírována,⁸⁵ nevíme, stejně jako netušíme, zda byla během hostiny provozována divadelní představení či živé obrazy,⁸⁶ jak bylo ve francouzském a burgundském prostředí obvyklé ve 14. a 15. století. Například během slavností u příležitosti sňatku Markéty z Yorku s burgundským vévodou Karlem Smělým byly živé obrazy předváděny již při Markétině příplutí do Sluis a při slavnostním vstupu do Brugg (už po církevním požehnání sňatku v Damme), přičemž většina z nich evokovala biblické příběhy, svatbu královny Salomé či zázraky v Káni galilejské. Živé obrazy následovaly i během slavnostního banketu a vázaly se k tapiseriím, jimiž byl hodovní sál vyzdoben, k výjevům ze života královny Ester, k získání zlatého rouna králem Iasonem či k dobytí Tróje, tedy k příběhům, jež se vázaly k burgundským rodovým tradicím. Ostatně přímý vztah k zemi měly i pozlacené lodě, které stály na hodovních stolech a nesly na sobě jméno a znak Karlových panství. Spolu s nimi pak bylo servírováno i třicet ohromných paštik v podobě hradů, které opět nesly jména a znaky nejvýznamnějších burgundských měst. O tom, že pokrmy, jež měly evokovat architektonické skvosty ozdobené znaky ženicha, měly ve francouzském prostředí velkou tradici, svědčí i zprávy týkající se jednání ohledně manželské smlouvy mezi Ladislavem Pohrobkem a Magdalénou, dcerou francouzského krále Karla VII. V Tours, na hostině, kde české poselstvo domlouvalo poslední svatební podrobnosti, byl hostům předložen pokrm v podobě zámku se čtyřmi malými věžemi v rozích, zdobenými znaky českých poslů, a s velkou věží uprostřed, na jejímž vrcholku se nacházel Ladislavův praporec.⁸⁷

Nedílnou součástí svatebního veselí v říšském prostředí byly obřadní tance a zvláště rytířské turnaje. Především v říšském prostředí byly tance na rozdíl od hostin ceremoniální slavností, v níž se prolínal mužský svět s ženským. Svou symbolickou roli hrál především první tanec, v němž byla okázale dávána najevo prestiž svatebních hostí. Každopádně prvním tanečníkem nevěsty zpravidla nebýval manžel, nýbrž buď její bratr,⁸⁸ což mělo symbolizovat odpoutání se z rodičovského domu, nebo, jako v Landshutu v roce 1475, císař Fridrich jako nejvyšší reprezentant světské moci.⁸⁹

O podobě turnajů, družích zboje, kopí i formách klání⁹⁰ se jednalo během svatebních příprav, instrukce bývaly včleňovány do pozvánek, aby

se nestalo, že některý z hostů dorazí bez patřičných turnajových koní, a připravovány byly i prostory, kde se měla klání konat. A čím větší měla být slavnost, tím okázalejší byly i přípravy. Letmou zprávou nám o tom podávají i jinak dosti kusé české prameny. Při příležitosti připravované svatby Ladislava Pohrobka, již se měli účastnit římský král Fridrich III., polský král Kazimír IV., saský kurfiřt Vilém, papežský legát Karvajal a dokonce prý i oba nevěstini bratři, nejstarší syn francouzského krále Ludvík a burgundský princ Karel, byl na Starém Městě pražském vystaven nový „tanzhús“ a na Staroměstském náměstí byly konány horečné přípravy ke konání velkolepé „kolby“.⁹¹ Nový taneční dům museli v roce 1459 postavit i chebští měšťané, kteří se téměř půl roku připravovali na svatbu dcery Jiřího z Poděbrad Sidonie se synem saského kurfiřta Albrechta.⁹²

V případě sňatků, v nichž partneři pocházeli z odlišných dvorských kultur, nebyla během turnajů nouze o překvapení. Vraťme se ještě jednou do Špýru roku 1310. Zde budila údiv turnajová kopí českých rytířů, jež byla oblá a silná a „turnejníci“ je drželi pod svými pažemi. Oproti kopím rýnských rytířů se česká lišila jak větší délkou, tak i tloušťkou, což cizincům nahánělo strach. O účasti římského krále či jeho čtrnáctiletého syna Jana na samotném rytířském klání zbraslavský kronikář bohužel mlčí. Pokud by se však král sám vyšvihl sedla, nebylo by to nic neobvyklého. Ze svatebních slavností 15. století totiž víme, že během nich při turnajovém klání soupeřili o přízeň dam i samotní panovníci či ženiši. K dobrým mravům pak v danou chvíli patřilo, že ženich měl zvítězit. Ženiši proto raději bojovali v přestrojení, aby se nestali terčem pomluv a posměchu, že nejsou pravými rytíři.⁹³

Když se onen dlouhý poslední srpnový den ve Špýru blížil ke svému konci, bylo třeba předání manželských slibů doplnit i ryze světským aktem, manželskou souloží, či spíše symbolickým položením manželů vedle sebe na manželské lože. V říšském prostředí byl v pozdním středověku v aristokratickém prostředí přikládán souloži velký význam. Především v tomto ohledu se i v aristokratickém světě ostře střetávaly představy světských osob se striktně kanonickým myšlením duchovních. Když se francouzský král Filip II. August pokusil zpochybnit svůj sňatek s dánskou princeznou Ingeborg poukazem na to, že během svatební noci nedošlo k tělesnému spojení, nebylo mu to během „rozvodového řízení“ nic platné.⁹⁴ Dekrety 4. lateránského koncilu stejně jako výnosy papeže Řehoře IX. jasně stanovovaly, že i bez tělesného spojení je manželství uzavřené na základě svobodně vyjádřeného souhlasu ženicha a nevěsty manželstvím právoplatným a není možné ho ani rozloučit, ani anulovat kvůli absenci tělesného spojení, popřípadě na základě jasně prokázané impotence.⁹⁵

Letmá zmínka Petra Žitavského — „A tak, když se schyloval den hostiny k večeru, aby byly dokonány všechny požadavky svátosti manželství, byli

po předchozím svatebním požehnání na jednom loži spojeni mladý ženich a nevěsta. Avšak hlučná radost okolo stojících a radujících se nedopřávala klidu jim oběma, jak oné noci spolu leželi. Druhého dne ráno všichni vstanou, pokračují v radovánkách, a tak se opět onen den a celá doba onoho týdne věnuje a určí příjemný zábavám.“⁹⁶ — může svědčit o tom, že svatební noc ve Špýru proběhla podle jinde známých zvyklostí.⁹⁷ Novomanželé se na svatební lože odebrali ještě před tím, než skončila svatební hostina, která pak pokračovala bez nich až hluboko do noci. Ani zbraslavský kronikář však nezachytil všechny detaily špýrského svatebního veselí a světských rituálů s ním spojených, a proto jsme opět odkázáni na pouhé analogie. Vstávání po svatební noci bývalo v říšském aristokratickém prostředí spojeno s předáním okázalého jitřního daru (Morgengabe), jenž byl jakýmsi symbolickým díkůvzdáním manželce za první svatební noc. Během knížecí svatby v Landshutu byly dary předávány novomanželům ihned po předání jitřního daru,⁹⁸ naopak v Amberku až druhý den po slavnostním požehnání manželů po svatební noci.⁹⁹ Obdobně tomu bylo i v Urachu, kdy novomanželé dostaly dary teprve po požehnání a po slavnostním banketu v tanečním sále. A protože dary měly prestižní charakter a vyjadřovaly sociální status darujícího, byly zde ihned dvěma písaři sepsivány, aby se nezapomnělo, kdo jaký dar přinesl.¹⁰⁰ Protože však ve středověku mělo obdarovávání rovněž charakter společenské komunikace, nebyli během svatebních slavností obdarováváni jen novomanželé, ale v mnoha případech dostávali dary od otce nevěsty i svatební hosté, například v podobě prstenů, spon, stříbrných ozdob pro koně apod.¹⁰¹

Předáním si manželských slibů, požehnáním novomanželů, slavnostní hostinou, obřadním tancem, rytířským turnajem a svatební nocí však svatební slavnosti spíše teprve začínaly, než končily. Ve druhé polovině 15. století bylo v říšském knížecím prostředí zvykem, že svatební slavnosti zpravidla trvaly tři nebo čtyři dny. Rozloučit se po svatební noci se svačebčany by bylo nezdvořilé. Přílišná skromnost nebyla na místě a patřila pouze do světa měšťanů, kde se v 15. století poprvé začaly objevovat nařizení, jež měla omezit jak počet svatebních hostů, tak především výdaje na slavnostní hostiny. Za tímto jednáním však nesmíme hledat pouze snahy po omezení luxusu.¹⁰² Naopak, stále sebevědomější příslušníci patriciátu se takto pokoušeli vytvořit sociální distinkci mezi sebou a obyčejnými měšťany. Na patricije se omezení nevztahovala a patricijské svatby někdy mohly být honosnější a nákladnější než sňatky drobných šlechticů. Avšak i mezi nejvyššími aristokraty se našli tací, kdo chtěli na svatebním veselí ušetřit. Když se totiž dcera polského krále Kazimíra IV. Žofie vydala na podzim roku 1479 v doprovodu šedesáti polských šlechticů do Frankfurtu za svým budoucím manželem, synem braniborského markraběte Albrechta Achilla, byli členové jejího doprovodu, alespoň podle

Długoszova vyprávění, doslova šokováni. Oproti soudobým zvyklostem totiž členové princeznina doprovodu nedostávali od hostitele žádné jídlo, ba ani píci pro koně. Když se pak členové polské královské rady chystali na cestu zpět, čekalo je další nemilé překvapení: odjeli s prázdnou, aniž by je ženich obdaroval.¹⁰³

Rozloučení po ukončení svatebního veselí ale bývala smutná i z jiných důvodů. Pokud měl ženich pochopení pro svoji nevěstu, ponechal jí alespoň část jejího doprovodu, většinou ženského pohlaví, popřípadě zpovědníka, jenž by ji v cizím prostředí zbavil strachu o spásu duše.¹⁰⁴ Pokud však chtěl, aby se co nejdříve integrovala do nového světa, aby přijala jeho zvyklosti a naučila se místní jazyk, pak od ní raději odloučil všechny z její vlasti příslé dámy a dvořany. Loučení však bývalo obtížné i pro rodiče. A přesně to byl případ Jindřicha VII. a jeho ženy Markéty. Když se celý dvůr římského krále po osmi dnech svatebních slavností vydal na cestu přes Štrasburk do Kolmaru, jistě nikdo netušil, že se král a královna vidí se svým synem naposledy v životě. Podle vyprávění zbraslavského kronikáře Markéta ve dne v noci plakala a byla prý z odchodu jediného svého syna natolik rozrušená, že nemohla ani jíst, ani pít. Členové Janova doprovodu se ji pokusili uklidnit slibem, že budou navždy věrně sloužit jejímu synovi. Ona je však nejprve nechtěla ani přijmout, ani vyslechnout. Nakonec však v sobě sebrala poslední síly, zavolala je zpátky a řekla jim: „Hle, dávám vám svého jednorozeného, pomáhejte mu moudrou radou a pomocí, prosím vás, dávám vám celý svůj poklad žádoucí, milené světlo očí svých a takřka v žalu se ho vzdávám.“¹⁰⁵ Rozrušený byl ale i Janův otec, jenž se od svého syna rovněž nemohl rozloučit. Při rozmluvě s cisterciáckými opaty prý Jindřich držel svého syna na ruku a zapřísahal preláty, aby mu pomáhali, poučovali ho a neustále ho měli pod dohledem, neboť jde do zpusťoveného království, do cizí země a k jinému národu.

Ve skutečnosti však římský král nemohl s odloučením se od svého syna příliš otálet, neboť v brzkém odchodu do Čech ležela jeho budoucnost. To otcové ještě nedospělých či příliš mladých nevěst na tom byli o poznání lépe. Ačkoli byl sňatek řádně uzavřen, ačkoli proběhly všechny církevní i světské rituály, včetně symbolické či dokonce skutečné soulože, přesto mohli otcové z pozice své síly odeslání dcery na manželův dvůr oddalovat, ať už z politických důvodů či z pouhé otcovské lásky. Manželé se mohli snažit sebevíc, ale konečné slovo leželo na tchánech. To byl i osud mladého Václava II. I po chebské konzumaci sňatku v roce 1285 si totiž Růdolf Habsburský odvedl svoji čtrnáctiletou dceru Jitku zpět do Rakous.¹⁰⁶ Naléhání a prosbu, aby římský král svoji dceru konečně odeslal do Čech, trvala nejméně dva roky. Teprve někdy počátkem léta 1287 se nechal Růdolf obměkčit a Jitku s bohatým doprovodem odeslal na dvůr jejího muže, čímž nad ní definitivně ztratil svůj otcovský dohled. Na

rozdíl od Václavovy druhé ženy, od polské princezny Elišky Rejčky, však Jitka Habsburská nepřicházela do Prahy jako do cizího světa. Na Václavově dvoře nadále převládaly zvyklosti německé dvorské rytířské kultury, minnesängři zde recitovali své básně německy a dvorská móda a mravy se v hlavním městě království patně příliš nelišily od vídeňského dvora.¹⁰⁷

O několik let později však životní zkušenosti Václava II. přiměly chovat se obdobně jako jeho tchán Růdolf Habsburský. Když se Václav II. rozhodl přijmout nabídku polské šlechty ohledně polské koruny, přistoupil i na podmínku sňatku s jedinou dcerou polského krále Přemysla Velkopolského Eliškou. Kronikářské zprávy mluví o tom, že ještě před polským tažením proběhlo k jejich zasnoubení.¹⁰⁸ Dokonce je možné, že ono zasnoubení mělo podobu sňatku *per procurationem*, jež českého krále zavazovalo sňatek co nejdříve konzumovat. Po hnězdenské korunovaci však Václav II. s potvrzením sňatku vskutku nespěchal.¹⁰⁹ Do dohody o sňatku byl pravděpodobně zapojen i braniborský markrabě, jehož předčasně zemřelého

18

Tajné manželství

syna Otu si měla Eliška původně brát. Někdy v roce 1300 byla s náležitým poselstvem vypravena do Čech, přičemž k setkání s poselstvem českého krále, vedeného sedleckým opatem Heidenreichem a Benešem z Vartemberka, došlo v Žitavě.¹¹⁰ K překvapení všech však nebylo v Praze zasnoubení, či sňatek *per procurationem*, konzumován, ač prý bylo Elišce už čtrnáct let, a český král ji místo toho poslal „na vychování“ vdově po krakovském vévodovi Leškovi Černém Gryfině, znalé polských dvorských zvyklostí, jež v téže době pravděpodobně pobývala v Čechách, snad na hradě Budyni. Ono odložení sňatku, jež se podle Petra Žitavského stále víc a víc prodlužovalo, ale budilo nevoli jak na české, tak především na polské straně. Proto o Velikonocích roku 1303 prý zbraslavský opat Konrád v Brně naléhal na krále, aby sňatek konečně konzumoval a odvrátil tím od sebe boží hněv: „Hle, urozená a vdavků schopná ona dcera královská, s vámi zasnoubená, čeká na sňatek, ale vy ho odkládáte. Protože však máte na dvě království, České a Polské, jediného syna, který je nyní králem v Uhrách, musíte se s nejvyšším úsilím pro potěšení lidu a království přičiňovati, aby se s pomocí požehnání Božího rozmnožil počet vašich synů.“¹¹¹ Zda měl na Václava vskutku vliv opatův projev, není podstatné, každopádně hned o Letnicích téhož roku se v Praze slavil sňatek, spojený s korunovaci Elišky Rejčky na českou královnu. Ono odkládání svatby, možná podmíněné tím, že Václav II., alespoň podle štyrského kronikáře Ottakara, žil nevázaným sexuálním životem a zplodil možná i několik nelegitimních potomků,¹¹² se však v očích Petra Žitavského stalo osudným. Eliška totiž českému králi neporodila ke zklamání všech syna, nýbrž jen dceru Anežku, a dříve, „než se naplnily dnové očišťování královna a než po způsobu rodiček vstala od porodu“,¹¹³ Václav II. nečekaně a dosti mlád zemřel. Buď jak buď, odkládat sňatek či zadržovat nevěstu v otcovském době dlouho po sňatku se zkrátka nemuselo vyplatit, ačkoli za tímto jednáním mohly stát nejrůznější politické kalkuly či rodové motivace.

KRÁLOVSKÉ ROZVODY

Ne všechna královská manželství však ve středověku končila úmrtím jednoho z manželů, a to i přesto, že na rozdíl od židovského náboženství, v němž bylo možné se s ženou rozvést v případě jejího cizoložství, křesťanství rozvod jako takový nepřipouštělo.¹¹⁴ Pokladem pro rigoristické jednání, vyznávané ranou křesťanskou církví, byly Ježíšovy evangelní výroky, jež z mužů, kteří by propustili svoji ženu, činilo cizoložníky a smilníky, tedy těžké hříšníky.¹¹⁵ V praxi franské církve a stejně tak i v germánských zákonících¹¹⁶ se však postupem doby i díky interpretaci názorů apoštola Pavla (1 K 7, 12–15), jenž schvaloval rozchod muže a ženy v případě jinověrectví, začal prosazovat princip rozlučitelnosti manželství ve výjimečných, kanonisty přesně vymezených případech. V nichž však již od raného středověku hrála v aristokratickém prostředí výlučnou roli při prohlašování neplatnosti manželství od samého počátku (tzn. neplatnosti v minulosti si předaných manželských slibů) rozhodující roli církev. Její reprezentanti, zpravidla biskupové či diecézní, popřípadě zemská shromáždění kleriků, vynášeli výroky ohledně existence překážek k uzavření právoplatného manželství, jež měly retroaktivní působnost.

V období 11. a 12. století se v prostředí vzdělaných kanonistů vedly v souvislosti s rozvojem gregoriánské reformy diskuse o svátostném charakteru manželství a o překážkách, jež brání uzavření manželství a jež mohou být příčinou prohlášení neplatnosti manželství od samého počátku.¹¹⁷ V praxi raného středověku se vedle cizoložství a blízkého příbuzenství uplatňovaly i jiné důvody: nevyléčitelná nemoc, usilování o život partnera, únos a donucení k sňatku, poranění genitálií apod. Ve 12. a 13. století se ale v normativní rovině prosazuje představa, že manželství může být anulováno pouze v případě existence čtvrtého a vyššího stupně příbuzenství a v případě předchozího složení manželského slibu. Ostatní případy, například cizoložství, impotence, domácí násilí apod., mohly vést pouze k rozluce, po níž ani jeden z partnerů nemohl uzavřít nové manželství. Skutečnou působnost papežských dekretů v laickém prostředí však můžeme na základě akt církevních soudů sledovat až od 14. a 15. století. Dle jejich svědectví prokazatelně víme, že k anulaci manželství vedly i jiné příčiny než pouze příbuzenství a řeholní sliby: uzavření dřívějšího manželství, impotence, donucení k sňatku, nesplnění podmínek k uzavření manželství (žena měla být panna), souhlas rodiny, a dokonce i požadavek pohlavního styku jako konstitutivního aktu.¹¹⁸ Naopak v případě cizoložství církevní soudy vynášely téměř výhradně pouze rozsudky ve smyslu rozluky, přičemž muž i žena se museli zavázat, že budou nadále žít v pohlavní čistotě. Uzavření nového manželství jim však bylo zapovězeno. Rozsudek rozluky od stolu a lože se v praxi uplatnil i v případě, když

se jednomu z partnerů podařilo prokázat špatné, nepatřičné jednání ze strany druhého partnera. Protože se však v anglických diecézích na rozdíl od diecézí německých nesetkáváme s rozlukou na základě cizoložství jednoho z partnerů, nýbrž výlučně na základě špatného jednání (*male pertractaverit*), je více než pravděpodobné, že pod pojem špatné jednání bylo v některých oblastech zařazováno i cizoložství.¹¹⁹

Především v nižším sociálním prostředí se přikládal velký význam prvnímu tělesnému spojení, jež mohlo nabývat až symbolické podoby. Na základě manželských sporů 14. a 15. století bezpečně víme (i když každý spor byl spor sui genesis a často tytéž soudy vynášely protikladné rozsudky), že tělesné spojení před uzavřením konsenzuálního sňatku stejně jako dlouholetá impotence po předání si manželského slibu hrály jeden z nejvýznamnějších argumentů pro prohlášení neplatnosti manželství od samého počátku. S jistou nadsázkou můžeme dokonce tvrdit, že v nižším sociálním prostředí, kde nedocházelo tak často jako ve světě aristokratů ke sňatkům mezi blízkými příbuznými, převrstvila kanonickou překážku prvního až čtvrtého stupně příbuzenství impotence či uskutečnění sexuálního styku před předáním si manželského slibu.

Papežské dispenze překážek uzavírání manželství se v praxi týkaly pouze stupně příbuzenství v přímé a nepřímé linii, popřípadě složených řeholních slibů.¹²⁰ Až do IV. lateránského koncilu byl ustanoveními kanonického práva i nařízeními germánských zákoníků pokládán za překážku pro uzavření manželství sedmý stupeň příbuzenství.¹²¹ V právní praxi se však již před IV. lateránským koncilem prosadila idea, že pokud lidé nevěděli o tom, že jsou v pátém, šestém či sedmém stupni příbuzenství, byla jejich manželství považována za platná a nerozlučitelná.¹²² Koncil tedy dal více méně za pravdu kanonistům, kteří prosazovali jako překážku k uzavření manželství pouze čtvrtý stupeň příbuzenství.

Jestliže v případě stanovení zapovězeného stupně příbuzenství a prohlášení vzájemného souhlasu jako aktu zakládajícího samo o sobě právoplatné manželství představuje IV. lateránský koncil jednoznačný mezník, pak pro udělování papežských dispencí vztahujících se k manželským záležitostem zase natolik výrazným zlomovým okamžikem nebyl. Do pontifikátu papeže Inocence III. známe dvanáct papežských dispencí týkajících se manželství.¹²³ Inocenc III. ve snaze o prosazení papežského primátu v otázkách manželského práva a zákonodárství zasahoval do manželských záležitostí mnohem častěji než jeho předchůdci a ve stále větší míře využíval i dispenzního práva. Celkem dnes známe dvanáct jim udělených dispencí (nepochybně největší politický dopad měl dispenz týkající se čtvrtého stupně příbuzenství, který umožnil uzavřít welšsko-štaufský sňatek mezi Otou IV. Brunšvickým a Beatrix Štaufskou),¹²⁴ všechny však výhradně do zasedání IV. lateránského koncilu.¹²⁵ Po koncilu,

jenž tak zásadně proměnil dosavadní pojetí manželského práva, se již papež neodhodlal udělit ani jeden dispenz a ve stejném kurzu pokračovali i Inocencovi bezprostřední nástupci na svatopetrském stolci. Počátky propracované a systematicky rozvinuté papežské dispencí politiky tedy sahají až do poloviny 13. století a jsou spojeny s pontifikátem Inocence IV., který udělil dispenz, na jehož základě bylo možné uzavřít právoplatné manželství, resp. na jehož základě bylo již uzavřené manželství očištěno od kanonických překážek, v dvou stech dvaasedmdesáti případech.¹²⁶ Do pontifikátu Inocence IV. přitom mezi kanonisty, a potažmo i mezi papeži samotnými, panovala nejistota, zda skutečně mají právo zasahovat do manželských záležitostí, a to jak obecně, tak především z hlediska udělování dispencí, když přirozené právo a stejně tak i Bible znají zákazy pouze pro první a druhý stupeň příbuzenství.¹²⁷ Důležitá je i skutečnost, že až do pontifikátu Inocence IV. se udělené dispenze týkají téměř výlučně již uzavřených manželství, přičemž i v následujících letech, přinejmenším do prvních desetiletí 14. století, je takováto praxe nadále velmi častá.¹²⁸

Zasahování papeže Inocence III. do evropské politiky 13. století prostřednictvím propracované manželské politiky je do značné míry přeceňováno. Papež Inocenc totiž v obecném povědomí stejně jako podle názoru význačných kanonistů prozatím plně nedisponoval možnostmi (i když o to vehementně usiloval), které uplatňovali papežové konce 13. a počátku 14. století. Jeho manželská politika se v širším slova smyslu¹²⁹ koncentrovala především na zasahování do církevně právních procesů, jež měly vést k anulování již uzavřených manželství na základě existence kanonických překážek, jež nebyly vzaty při uzavření manželství v potaz. Z pozice papežské autority tímto způsobem Inocenc III. dlouhodobě ovlivňoval výsledek anuláčního procesu mezi Filip II. Augustem a Ingeborg Dánskou, mezi Přemyslem Otakarem I. a Adlétou Míšeňskou a mezi Petrem II. Aragonským a Marií z Montpellier. V těchto procesech byly jako důvody prohlášení neplatnosti manželství od samého počátku uváděny nekanonické příbuzenství, uzavření sňatku bez spoluúčasti církve nebo impotence, tedy fyzické nekonzumování konsenzuálního sňatku. Pouze v jednom z těchto případů, ve sporu Petra II. Aragonského s Marií z Montpellier, Inocenc III. vynesl konečný rozsudek a potvrdil kanonickou existenci manželství. Ve zbylých dvou případech nechával spor dlouhodobě otevřený.

Pro české prostředí je nejzajímavější sňatek, resp. snaha o jeho rozvázání, mezi Přemyslem Otakarem I. a Adlétou Míšeňskou.¹³⁰ Jediné prameny, které máme k tomuto manželskému sporu k dispozici, představují listy Inocence III. a listy Přemysla Otakara I. tomuto papeži. Z Přemyslovy výpovědi můžeme vyčíst, že jeho manželství, jež bylo uzavřeno někdy v 80. letech 12. století (manželé si patrně na přesné datum nepamatovali),

bylo tajným manželstvím, uzavřeným beze svědků a samozřejmě bez obvěnění nevěsty.

Rituální podobu anulace manželství známe pouze z listu Přemysla Otakara I. adresovaného papeži. V něm Přemysl vylíčil počátek manželské pře, již vedl před pražským biskupem Danielem. Adléta prý byla třikrát vyzvána, aby se sama či její pravomocní zástupci dostavili k soudu. Protože tak neučinila, započal proces bez ní, přičemž Přemysl dovodil sedmi svědky, jejichž výpovědi nemáme dochovány, že jejich příbuzenství ve čtvrtém stupni odporuje kanonickým zásadám. Poté biskup v některém pražském klášteře vynesl buď na konci roku 1198, či na začátku roku následujícího za přítomnosti jiných duchovních rozsudek, který anuloval planost uzavření manželství na základě čtvrtého stupně příbuzenství. Podle Adlétina svědectví a líčení papeži měl samotný rozsudek téměř teatrální podobu, protože Adlétě, která se nakonec rozhodla dostavit se k jeho vynesení, bylo opakovaně zabráněno vstoupit do klášterní síně.¹³¹ O několik měsíců později pak Přemysl Otakar I. uzavřel nový sňatek s Konstancí Uherskou, která si od uherského duchovenstva nechala potvrdit, že Přemyslův rozvod byl právoplatný.¹³² Přemysl po formálním anulování manželství patrně tušil, že se Adléta obrátí se svou při k papeži, čímž mu prý společně se svým bratrem ještě před samotným aktem vyhrožovala, a proto poslal papeži dopis, v němž ho žádal o potvrzení rozvodu, a tím i o schválení nového sňatku.

Samotný proces Přemysla s Adlétou, který byl patrně již od roku 1199 veden u kurie ohledně právoplatnosti anulování manželství, známe jen ze zmínek papežských listin. Akta, v nichž byla obsažena svědectví svědků obou stran, se bohužel nedochovala. Mnohem důležitější než zmínky o osobách, které papež pověřil vyšetřováním, je ale skutečnost, že alespoň podle svědectví listu Inocence III. salzburskému arcibiskupovi Přemysl Otakar I., hledaje cestu zpět do tábora Filipa Švábského, někdy na počátku roku 1205 svolal shromáždění svých velmožů a na něm odpřisáhl, že Konstancii vyžene a znovu přijme Adléta, přičemž dle papežova podání Přemysl prohlásil, že tuto ženu zapudil bez příčiny.¹³³ I když byl Přemysl pod tlakem a i když v daném okamžiku neměl s Konstancí mužského potomka (syn, který se narodil v roce 1200 a který dostal jméno Vratislav, aby tím byly symbolicky popřeny nároky jeho syna Vratislava z manželství s Adlétou, záhy po narození zemřel; v průběhu roku 1205 se ale situace narozením syna Václava opět změnila), nechal si svou přísahou dostatečný manévrovací prostor pro řešení vlekoucího se manželského sporu. Přísaha, kterou složil, mu totiž svou formou poskytovala značnou svobodu. Podle papežova podání ji neodpřisáhl na shromáždění kléru, nýbrž na jakémsi sněmu, jenž ve své podstatě nemohl zpochybnit rozsudek biskupa Daniela, nyní již několik let potvrzeného papežem Inocencem III. Důležitý

je i Přemyslův důraz na Adlétinu legitimitu. Pokud by totiž nebyla její legitimita jako manželky potvrzena, a po biskupském soudním výroku mohla být potvrzena pouze papežem, pak by mohl vzít svou přísahu zpět, protože Adléta jako legitimní manželka by z právního hlediska nikdy neexistovala. Spor však pokračoval i po složení přísahy a papež opakovaně jmenoval nové a nové soudce, kteří do soudní rozepře nevniesli nové světlo.¹³⁴ Inocenc III. sice sliboval, že již brzy vynese konečný rozsudek, ale nic takového se nestalo.¹³⁵ Stejně tak papež nikdy nezpochybnil samotný rozsudek pražského biskupa (byly mu pouze vytýkány procesně právní chyby, především vnesení konečného rozsudku v okamžiku, kdy věděl, či mohl alespoň tušit, že se Adléta chce odvolat k papeži) a nijak nezpochybnil ani existenci čtvrtého stupně příbuzenství.

Druhým manželstvím, jehož rozvázání výrazně zasáhlo do přemyslovských dějin, byl svazek mezi Přemyslem Otakarem II. a Markétou Babenberskou. K rozvodu se svou neplodnou ženou se Přemysl Otakar II. odhodlával velmi pomalu a nepochybně pod vlivem okolností, i když velký věkový rozdíl mezi nimi mohl hrát jistou roli již od počátku manželství.¹³⁶ Nakonec se však Přemysl v situaci, kdy neměl legitimního dědice, rozhodl

19 _____

Soulož Jakuba a Ráchel

postupovat obdobně jako mnoho panovníků před ním i po něm. V první fázi se český král pokusil pro něj dlouhodobě neudržitelnou situaci řešit jinou cestou než komplikovaným církevně-právním anulováním svého manželství. Někdy před říjnem roku 1260 požádal papeže Alexandra IV. o legitimizaci svých potomků s Anežkou z Kuenringu: syna Mikuláše a dvou dcer. Papež sice 6. a 7. října všechny děti legitimizoval,¹³⁷ avšak o čtrnáct dní později v nové listině výslovně uvedl, že nemají dědická práva na českou korunu.¹³⁸ Když tedy Přemysl ztratil možnost předat korunu Mikulášovi, rozhodl se pro anulování manželství. Procesní akta tohoto sporu se nám bohužel stejně jako v případě rozvodu jeho děda nedochovala a v našich náhledech jsme odkázáni pouze na listinu Urbana IV., v níž papež zpětně vyslovil souhlas s anulováním manželství na základě Markétou kdysi složeného řeholního slibu. Z Urbanova listu víme, že mu sama Markéta přiznala, že po Jindřichově smrti vstoupila do kláštera. Papež se však odvolával i na svědectví několika biskupů a urozců, kteří rovněž potvrdili, že složila řeholní slib. Dnes známe pouze výpovědi dvou svědků,¹³⁹ kteří u kurie odpřísáhli, že slyšeli od mnoha duchovních, že Markéta vstoupila do dominikánského kláštera v Trevíru v roce 1243 a že byla mnohokrát viděna v hábitu tohoto řádu. Přesvědčen těmito svědky tedy Urban IV. potvrdil, že manželství mezi Přemyslem a Markétou nikdy neexistovalo: „*prefato matrimonio, quod nullum erat*“.¹⁴⁰ A protože Přemysl uzavřel nové manželství, jemuž stála v cestě kanonická překážka čtvrtého stupně příbuzenství, snoubencům, kteří si již předali slib, zároveň udělil dispenz.¹⁴¹

České a rakouské kronikáře, kteří ve 13. a 14. století glosovali anulaci Přemyslova manželství, zajímaly především příčiny rozvodu. Důležitou roli při jejich líčení samozřejmě hrály sympatie či antipatie vůči českému králi. Ve prospěch Přemysla Otakara II. interpretoval anulaci autor *Zbraslavské kroniky*, který tvrdil, že rozvod byl učiněn ve shodě s kurií a že se k němu Přemysl odhodlal po poradě s domácí šlechtou.¹⁴² Jako hlavní argument provedení anulace manželství však uvedl Markétinu neplodnost, nikoli řeholní slib. Rovněž rakouští kronikáři, kteří Přemyslovi rozhodně nebyli nakloněni, považovali za hlavní příčinu rozvodu Markétinu neplodnost. S pozoruhodnou transformací celého příběhu přišel František Pražský, který o necelé století později tvrdil, že iniciátorkou rozvodu byla Markéta, která prý Přemysla obvinila z neplodnosti.¹⁴³ Výklad Františka Pražského včetně Markétina obvinění Přemysla z neplodnosti téměř doslova přejal i Přibík Pulkava do obou redakcí své kroniky. Na rozdíl od něho a od Petra Žitavského však nepovažoval za právní poklad pro prohlášení neplatnosti manželství Markétinu neplodnost, nýbrž její přijetí řeholního roucha v trevírském klášteře a nezískání dispense od složení řeholních slibů před uzavřením sňatku s Přemyslem. Svůj výklad tedy přizpůsobil

nejen známým skutečností, ale mnohem více i kanonickým představám ohledně rozvodu z moci apoštolské stolice.¹⁴⁴

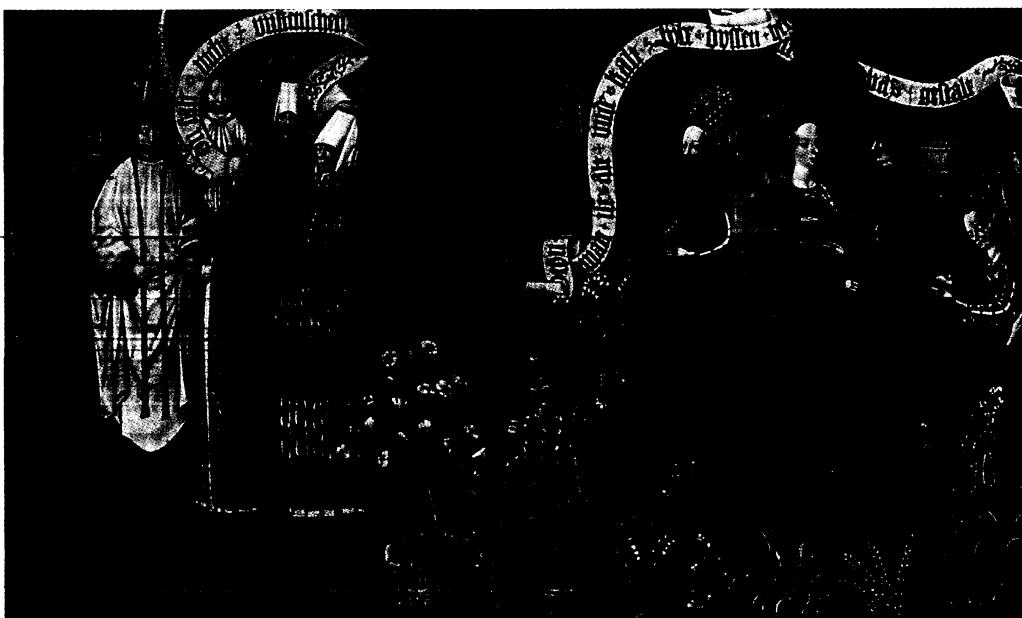
Ke zpochybnění papežské výlučnosti udělovat dispense v manželských záležitostech, a to jak před uzavřením manželství, tak pro již uzavřená a konzumovaná manželství, došlo až v době, kdy byla papežská dispenzní praxe velmi rozvinutá (roční počty udělení dispenzí dosahují několika desítek, i když kvantitativní nárůst do značné míry způsobily žádosti členů italských patricijských rodin). Ono zpochybnění papežské výlučnosti udělit dispenz mělo za pontifikátu Benedikta XII. výrazně politický podtext a jednoznačně souviselo s dlouhotrvajícím střetem kurie s císařem Ludvíkem Bávorem. Výrazně do něj přitom zasáhl rozvod Markéty Maultasch s Janem Jindřichem, provedený na základě domnělé impotence Jana Jindřicha, jenž nebyl podle kronikářů nakloněných Wittelsbachům schopen konzumovat manželství, uzavřené v dětském věku.¹⁴⁵

Přesný způsob, jakým byl rozvod proveden, neznáme. S největší pravděpodobností však postrádal církevní podobu a církevní posvěcení. V jistých intencích se o jeho možném průběhu dovídáme ze spisu *De iurisdictione imperatoris in causis matrimonialibus* Marsilia z Padovy, sepsaného někdy před 10. únorem roku 1342, v němž Marsilius přisuzuje císaři neomezenou moc zasahovat do manželského práva, a to bez jakéhokoli zřetele k jurisdikční pravomoci církve.¹⁴⁶ Součástí tohoto traktátu jsou i dvě domnělé listiny Ludvíka Bavora, v nichž byl jednak vyřčen rozsudek ohledně anulace platnosti manželství mezi Markétou s Janem Jindřichem a jednak udělen dispenz na čtvrtý stupeň příbuzenství mezi Markétou a jejím novým manželem, Ludvíkovým synem Ludvíkem Braniborským. Protože se však jedná o pouhé koncepty, jejichž autorem mohl být právě Marsilius, je pravděpodobné, že byly složeny pouze pro případ potřeby. Výlučnou moc císaře zasahovat do manželských záležitostí podpořil i nominalista Vilém Ockham, jenž rovněž pobýval na Ludvíkově dvoře, traktátem *Consultatio de causa matrimoniali*. Ockham stejně jako Marsilius tvrdí, že rozvod a dispense spadají jako *lex humana* pod císařskou jurisdikci a dávají císaři právo prohlásit manželství za neplatné. Jedinou překážku uzavření manželství Markéty s Ludvíkem Braniborským mohlo podle Ockhama představovat dřívější Markétino manželství. Protože však její sňatek s Janem Jindřichem byl dle jeho soudu od samého počátku kvůli impotenci neplatný, uzavření manželství s Ludvíkem prý nestála v cestě žádná právní překážka. Z obecného hlediska je ale mnohem důležitější, že Ockham prohlásil jakékoli zasahování papeže do manželských záležitostí za neoprávněné. Kvůli nedostatku relevantních pramenů je však skutečná právní situace podoby anulování platnosti Markétina sňatku s Janem Jindřichem, a stejně tak i Markétino uzavření nového sňatku, nejasná. Jediné, co víme, je, že Ludvík Bavor udělil souhlas s uzavřením manželství svého syna s Markétou bez

jakéhokoli zřetele k právním překážkám, tzn. k existenci dřívějšího, i když s odvolávkou na impotenci Jana Jindřicha zpochybněného manželství, a především bez zřetele ke třetímu stupni příbuzenství mezi Markétou a jeho synem (oba měli společné praprarodiče). Podle tehdy platné praxe mohla být tato překážka odstraněna pouze prostřednictvím papežské dispenze. Doklady o církevním procesu, jenž by vedl k anulování sňatku, nemáme, a s největší pravděpodobností takovýto proces ani veden nebyl. Zároveň však téměř s jistotou víme, že papež Benedikt XII. nebyl nikdy požádán o udělení dispenze a před papežským soudem nebyl veden spor mezi Janem Jindřichem a Markétou. Známe pouze bulu Benedikta XII., v níž Markétu nabádal, aby se pod trestem exkomunikace navrátila ke svému manželovi, tedy k Janu Jindřichovi, a zároveň jí zakázal uzavřít nové manželství. Dané situaci pak odpovídal způsob uzavření manželství mezi Markétou a Ludvíkem Braniborským 10. února 1342 na hradu Tirol. Freisingký biskup, jenž měl provést zasnoubení, během cesty na Tirol zemřel při pádu z koně. A protože se alespoň podle líčení kronikářů na předání manželského slibu nechtěl pod vlivem tohoto neblahého božího znamení podílet žádný jiný biskup, provedl ho v zámecké kapli pravděpodobně

20 _____

Manželství a smilstvo

sám císař Ludvík Bavor. To samozřejmě nebylo nic neobvyklého, protože světské osoby se jako oddávající v sociálně nižším prostředí uplatňovaly až hluboko do 15. století.¹⁴⁷

Vedením kanonického procesu týkajícího se prohlášení manželství za neplatné od samého počátku a uzavření manželství bez udělení dispenze ohledně třetího stupně příbuzenství byl Benediktem XII. pověřen akvilejský patriarcha Bertrand, který v březnu uvalil na Markétu a jejího muže, kteří se opakovaně nedostavili k jeho soudu, klatbu a nad Tyrolskem vyhlásil interdikt. Smrt Benedikta XII. v dubnu roku 1342 však dokončení procesu poněkud oddálila. Nový papež Klement VI. Markétu, jejího nového manžela a Marsilia z Padovy exkomunikoval společně s Ludvíkem Bávorem 12. dubna 1343,¹⁴⁸ přičemž Markétu označil za Janovu právoplatnou manželku a její svazek s Ludvíkem nazval incestním a cizoložným. Ani anulování manželství císařem, ani jeho udělení dispenzu však nebylo v exkomunikační bule zmíněno, což by mohlo svědčit o tom, že kurie nikdy neměla přesné informace o způsobu provedení rozvodu a o udělení dispenzu a že byla odkázána pouze na fámy, které na evropských dvorech s souvislostí s touto vcelku neobvyklou událostí kolovaly.

Za nové politické konstelace, tzn. po volbě Karla IV. římským králem a po nenadále smrti Ludvíka Bavora, došlo z iniciativy Lucemburků k obnovení manželského procesu. Jan Jindřich se v roce 1346 obrátil na papeže s prosbou, aby jeho manželství s Markétou prohlásil za neplatné (*matrimonium ratum et non consumatum*) od samého počátku, a to na základě čtvrtého stupně příbuzenství, o němž prý při uzavření sňatku nevěděl. Na konci roku 1348 papež skutečně pověřil vyšetřováním churského biskupa Oldřicha a akvilejského patriarchu Bertanda. Podle papežových slov se prý Jan Jindřich neúspěšně deset let snažil o tělesné spojení s Markétou, která toužila mít děti, a proto si bez církevního souhlasu vzala Ludvíka Braniborského.¹⁴⁹ V červenci roku 1349 pak Markétini zástupci churskému biskupovi Oldřichovi předali její dobrozdání, v němž stálo, že s Janem Jindřichem žila deset let a že se tři roky neúspěšně (tři roky byla obvyklá lhůta, po níž biskupové nařizovali žít společně lidem, kteří chtěli být rozloučeni z důvodu impotence) pokoušeli o koitus. Jan Jindřich byl však podle jejích slov očarován¹⁵⁰ její nevlastní matkou, Markétou Savojskou, a tudíž k pohlavnímu styku nemohlo vůbec dojít. Během procesu pak Markéta rovněž doznala, že si vzala Ludvíka Braniborského, aniž by získala církevní souhlas. Zástupci Jana Jindřicha na jeho obhajobu tvrdili, že je schopen pohlavního styku s jinými ženami (v této době měl již nelegitimního syna Jana, jenž se později stal vyšehradským proboštem), a proto chce uzavřít nové manželství, jež by mu dalo legitimní potomky. Rovněž jako Markéta i zástupci Jana Jindřicha prosazovali názor, že manželství bylo řádně uzavřeno, avšak nikdy nedošlo k jeho fyzickému naplnění.

Biskupův rozsudek se nám bohužel nedochoval, takže skutečné právní zdůvodnění prohlášení neplatnosti manželství od samého počátku v tomto případě neznáme. K nutné legitimizaci manželství Ludvíka Braniborského s Markétou (jejich příbuzenství třetího stupně bylo nezpochybnitelné) došlo až o mnoho let později a v jeho pozadí stála především snaha uznat manželský původ jejich potomků a dědiců. Legitimační proces byl ukončen 1. září 1359, kdy komisaři papeže Inocence IV. nejdříve prohlásili manželství za neplatné. Následující den, kdy byl oběma udělen dispens ohledně nekanonického stupně příbuzenství, spolu uzavřeli nové, právoplatné manželství.¹⁵¹ Následně bylo Tyrolsko zbaveno interdiktu a kurie uznala legitimní dědické názory jejich syna Menharta III. Tyrolského, jenž si však kvůli brzké smrti svého dědictví příliš neužil.

Jestliže rozvody Přemysla Otakara II. a především moravského markraběte Jana Jindřicha byly plně dramatických okolností, pak mnoho z královských sňatků, jež nenašly nikdy naplnění, bylo zrušeno diplomatickou cestou, a to i proti vůli jedné ze stran a bez dramatických zápasů církevních institucí, bez nařízení vrátit se k zapuzené manželce, bez interdiktů a exkomunikací. Přesně to byl případ nenaplněného manželství mezi Vladislavem Jagellonským a Barborou Hlohovskou, dcerou braniborského kurfiřta Albrechta Achilla.¹⁵² Oba manželé se nikdy v životě nesetkali. Sňatek uzavřeli per procurationem v Ansbachu na podzim roku 1476, kdy bylo nevěstě, v daném okamžiku vdově, pouhých dvanáct let. Od tohoto okamžiku běžely přípravy na braniborské i na české straně obvyklým tempem. Barbora si nechala ušít svatební šaty v Benátkách a otec jí strojil velkolepou výbavu, jak bylo na tehdejší poměry obvyklé.¹⁵³ Když vyjednační dohodli předání nevěsty na zemské hranici v Chebu a datum svatební slavnosti, jež se měla konat 7. února 1477 v Praze za účasti Vladislavova otce, polského krále Kazimíra, zdálo se, že manželství nestojí nic v cestě. Záhy se však ukázalo, že opak je pravdou. Matyáš Korvín totiž udělil Hlohovsko, jež mělo být Barbořiným věnem, v léno bratrovi jejího zesnulého manžela. V dané politické konstelaci existovala jen chabá naděje, že se Vladislav bude moci tohoto území ujmout. Lavírovat však začal nejen český král, ale i čeští stavové, kteří nebrali manželství uzavřené per procurationem vážně a počali pro svého krále hledat novou nevěstu v Burgundsku, či dokonce v Mantově. Podle zpravodaje Albrechta Achilla na pražském dvoře se prý v královské kanceláři dokonce začaly uzavírat sázky, že si Vladislav Barboru nikdy nevezme. A kurz byl výhodný pro pochybovače: deset ku jedné proti sňatku.¹⁵⁴ Jestliže čeští stavové nemínili brát vážně nařízení církevního práva, ostatně náboženská situace v Čechách dvojí víry jim k tomu nabízela vhodnou podhoubí, pak katolický král musel jednat jinak. Na rozdíl od mnoha jiných korunovaných hlav nezvolil cestu dlouhého sporu před papežskou kurií a raději se uchýlil k pasivní

rezistenci. O zrušení manželství s dvanáctiletou Barborou v Římě patrně nikdy nepožádal a až do roku 1490, kdy byl de facto uherskými stavy donucen uzavřít manželství s Beatrix Aragonskou, vdovou po Matyášovi Korvínovi, nevyvíjel jakoukoli snahu své postavení řešit. Barbora se sice titulovala jako česká královna a její otec se snažil jak v Římě, tak u svých politických spojenců, především u svého švagra Jindřicha Minsterberského, pohnout Vladislava ke změně postoje, avšak marně.

A králova rezistence slavila úspěch. V roce 1483 papež Inocenc VIII. už vůbec nevěděl, zda je Vladislav ženatý či nikoli, a musel se na to zeptat ostráhomského arcibiskupa. A i když zjistil, že ano, rozhodl se formálně konat až v roce 1487, kdy českému králi nařídil, aby si vzal Barboru do Prahy a tělesně dokonale uzavřený sňatek.¹⁵⁵ Nic se však nestalo a stejně tak kurie mlčela, když se Vladislav v roce 1490 s Beatrix v Ostráhomi oženil.¹⁵⁶ Český král však k tomuto sňatku přistupoval pragmaticky. Ještě před ním sepsal prohlášení, že byl k sňatku donucen a že ho nepovažuje za platný, neboť je ve skutečnosti ženat a žádný sňatek uzavřít nemůže,¹⁵⁷ nemluvě o tom, že Beatrix je neplodná, a tudíž k manželství nezpůsobilá. Samotný svatební obřad proběhl téměř v utajení a i navenek Vladislav a Beatrix nevystupovali jako manželé. V roce 1491 však došlo ke zvratu, který celou záležitost poněkud zkomplikoval. Podle svědků totiž král v Ostráhomi Beatrix několikrát tělesně poznal. Protože si ho však neplodná vdova nedokázala natrvalo získat a protože se proti sňatku začali stavět i uherští stavové, kteří k němu krále ještě před pár měsíci nutili, rozhodl se Vladislav, možná po jistém váhání, nakonec Beatrix definitivně zapudit. Ta se sice u kurie začala bránit, opět však marně. Dne 8. ledna 1493 proběhlo bizarní zasedání papežské konzistoře. Neapolští obhájci zde tvrdili, že došlo k předání si manželských slibů a ke konzumaci manželství, naopak Vladislavova strana to popírala. Papež Alexandr VI. dal nakonec neapolské straně za pravdu a vyzval českého a uherského krále, aby dostal svým manželským závazkům. Vladislav však trval na svém a i v následujících letech rozhodně odmítal s Beatrix žít a sám manželství považoval za neplatné. Definitivní rozhodnutí padlo až 3. dubna 1500, kdy papež anuloval jak manželství s Beatrix, tak manželství s Barborou. Vladislav a uherští stavové prý za toto rozhodnutí vyplatili papeži 30 000 zlatých uherských a každý člen konzistoře získal 2 000 zlatých.¹⁵⁸

Na obou manželstvích stejně jako na obou rozvodech je pozoruhodné, že Vladislav pro jejich anulování nevyvíjel žádnou zvláštní aktivitu a že se pouze bránil snahám obou „manželek“ domoci se svých práv u papežské kurie. Vladislav a jeho rádcové jistě tušili, že v obou případech nestojí kanonické právo na jeho straně, neboť jeden sňatek uzavřel per procurationem a druhý per verba de presenti a ještě ho k tomu konzumoval manželskou souloží. Proto se možná uchýlil k oné rezistenci. A pravda je,

že nikdy nedisponoval dostatečnými finančními prostředky, aby mohl vést nákladné soudní procesy, jež nakonec zaplatit uherští stavové, pod jejichž dohledem vládl. Vladislavovo konání ale do značné míry popírá ustálené představy o podřízení veškerého matřimoniálního chování dynastické politiky a potřebě zajistit pokračování rodu. Dvacetiletý muž se v roce 1476 ožení s dvanáctiletou dívkou, avšak ihned po uzavření formálního sňatku na toto manželství rezignuje. Poté čtrnáct let žije bezdětný, až v roce 1490 uzavře další sňatek s ženou, jež je evidentně neplodná. Další deset let se nijak nesnaží svá manželství vyřešit a nehledá si novou nevěstu a především potenciální matku pro možného budoucího dědice dvou království.

Vladislavovo chování ale bylo ve své době spíše výjimkou. Obecně totiž nadále platí, že rozvody v podobě prohlášení neplatnosti manželství od samého počátku byly ve středověku vnímány a využívány jako ryzí politikum. Zcela jednoznačně to platí i pro české prostředí 13. a 14. století. Panovníci a vysocí aristokraté k nim povětšinou sahali v případě, kdy po několikaletém soužití dosud neměli mužského potomka. Ze striktně církevně-právního hlediska mohlo být manželství anulováno pouze z důvodu incestu, tedy kvůli uzavření konsenzuálního manželství mezi mužem a ženou, kteří byli ve vztahu pokrevního a duchovního příbuzenství. Na tom nic nezměnil ani IV. lateránský koncil. I čtvrtý stupeň příbuzenství totiž zavadával možnost využívat nekanonických stupňů příbuzenství jako formálních překážek pro právoplatnost již uzavřených manželství. Papežské zásahy do manželských sporů a do anulování již existujících manželství byly podmíněny od 11. století živou představou o svrchovanosti papežské moci a od přelomu 12. a 13. století postupně se prosazující praxí papežského dispenzního práva. K plnému a nezpochybnovanému rozvinutí této pravomoci ale došlo až za pontifikátu Inocence IV. Rozvod jako politikum, jako způsob řešení konfliktů či jako prostředek k novému nasměrování dynastické a rodové politiky ale hrál v aristokratickém prostředí významnou úlohu již dlouho před tím. Rozvoj jeho významu a rozhojnění jeho praktického užití nastaly v souvislosti s obecným prosazením se představy o monogamii a o rozlučitelnosti manželství jen ve výjimečných a víceméně přesně stanovených případech, vycházejících z normativů kanonického práva. Období od konce 10. do počátku 13. století není pouze věkem sakralizace manželství, ale ve stejné míře i věkem sakralizace rozluky a rozvodu. Ve srovnání se svatbami, korunovacemi, lenními přísahami, slavnostními vjezdy panovníků do měst či s pohřby si ale prohlášení neplatnosti manželství od samého počátku nikdy nezáskalo propracovanou rituální podobu. Jejím konstituování bránila skutečnost, že anulace neměly manifestační charakter, protože vyjadřovaly spíše onu temnou stránku královny minulosti, již je třeba potlačit či přímo vytěsnit,

nejlépe novým sňatkem. Rozvod, jenž jedno tělo muže a ženy roztínal vedví, rovněž nemohl získat jednoznačnou podobu z toho důvodu, že ve své podstatě vyvolával nové konflikty, do nichž zasahovala jak světská, tak duchovní moc. A ani jejich úspěšné vyřešení, jemuž bránila stále komplikovanější a těžkopádnější církevně-právní praxe, nesmyla veškerý pocit nepatřičnosti a negativních vášní, jež na všech zúčastněných stranách manželský proces založený na odlišných výpovědích velmi stranických svědků zanechával.

Uzavírání manželství v pozdním středověku patřilo v aristokratickém prostředí k jednomu z nejvýznamnějších projevů reprezentace panovnické moci. Kronikáři českého původu nám ale o svatebních slavnostech českých králů a jejich potomků zanechali jen mizivé množství zpráv. I ony mnohdy jen analistické zápisky, o něž můžeme opřít naše úvahy, však vcelku jednoznačně svědčí o tom, že v českých zemích neexistoval žádný ustálený, či dokonce normativně prostřednictvím dvorských řádů předepsaný rituál, podle něhož se měly přípravy svateb řídit. Vše naopak záviselo na konkrétní situaci, na míře komunikace mezi panovnickými domy, na napodobování starších či cizích vzorů, popřípadě na přejímání módních trendů, jež v ten který okamžik utvářely ve skutečnosti velmi proměnlivé vzorce dvorského způsobu života.

Ve světě aristokratů se v pozdním středověku uzavření sňatku stalo v podobě předávání si manželských slibů *in facie ecclesiae*, za přítomnosti kněze, mnohdy i jako oddávajícího, a především prostřednictvím poženání již uzavřených sňatků, benedikce prstenů, manželského lože či ženy po svatební noci církevním rituálem. Všechny snahy církve ale neměly za cíl zbavit manželství jeho světské povahy. Církvi šlo pouze o to dodat vzájemnému předání si manželských slibů co nejposvátnější podobu, jež měla v očích laiků v symbolické rovině posílit svátostný charakter manželství. I přes tyto snahy ale uzavírání manželství v královských a knížecích rodinách nadále zůstávalo téměř výhradně světskou záležitostí, v níž hrály rozhodující úlohu představy a snahy vladařů, jež jednoznačně potlačovaly svobodnou vůli při volbě partnera. Samotné svatební slavnosti byly mnohem více ceremoniálem než rituálem. Ústředním aktem královských svateb směrem k veřejnosti nebylo církevní posvěcení manželského konsensu, nýbrž první manželská soulož (byť jen symbolická), obřadní hostiny, tance a turnaje, v nichž se mohl v nejskvělejší podobě odrážet lesk panovnického domu. I pořádání hostin, zasedací pořádky, obsluha manželského páru šlechtici na koních, tanec ve společných prostorách či rytířská klání se sice řídily jistými, mnohdy místními zvyklostmi, jež

teprve ve druhé polovině 15. století získávaly obecně přijímanou podobu, přesto zůstávaly světskými dvorskými slavnostmi a ceremoniemi, jež rozhodně neměly charakter církví sakralizovaného rituálu a řídily se pouze tu více tu méně ritualizovaným jednáním. V tomto ohledu se pak nijak nelišily od svatebních slavností v ostatních sociálních světech středověké společnosti, v nichž byl světský charakter ještě podtržen velmi pozvolným akceptováním uzavírání manželství před zraky církve.

- 1 Výstižně Joachim BUMKE, *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, München 1997, s. 544.
- 2 Srov. James A. BRUNDAGE, *Marriage and Sexuality in the Decretals of Pope Alexander III*, in: *Miscellanea Rolando Bandinelli Papa Alessandro III*, (ed.) Filippo Liotta, Siena 1986, 57–83. Obecně Christopher Nugent Lawrence BROOKE, *The Medieval Idea of Marriage*, Oxford 1989.
- 3 Martin NODL, *Pronikání kanonického práva do českého prostředí, jeho recepce nařízeními církve a rezistence laického prostředí vůči kanonickým předpisům*, in: *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicus et status ecclesiae saeculi XIII–XV*, (ed.) Pavel Krafl, Praha 2008, s. 651–659.
- 4 V polském prostředí však byla v mnoha ohledech ve vztahu ke způsobu uzavírání manželství velmi rezistentní vůči nařízením církve i šlechta, srov. Maria KOCZERSKA, *Zawarcie małżeństwa wśród szlachty w Polsce późnego średniowiecza*, *Przegląd Historyczny* 66/1975, s. 9–22; TAŻ, *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*, Warszawa 1975, s. 15–41.
- 5 Dochované svatební smlouvy z tohoto hlediska pro lucemburské panovníky vyčerpávajícím způsobem zpracoval Dieter VELDTRUP, *Ehen aus Staaatsräson. Die Familien- und Heiratspolitik Johanns von Böhmen*, in: *Johann der Blinde, Graf von Luxemburg, König von Böhmen 1296–1346*, (ed.) Michael Pauly, Luxemburg 1997, s. 483–542; Týž, *Zwischen Eherecht und Familienpolitik. Studien zu den dynastischen Heiratsprojekten Karls IV.*, Warendorf 1988; František KAVKA, *Zum Plan de luxemburgischen Thronfolge in Polen (1386–1382). Strittige Forschungsfragen*, *Zeitschrift für historische Forschung* 13/1986, s. 257–283. Pro polské jagellonské krále a princenzny srov. Urszula BORKOWSKA, *Pacta matrimonialia domu Jagiellonów*, *Roczniki Humanistyczne* 48/2000, s. 44–60.
- 6 Bernd Ulrich HUCKER, *Otto IV. Der wiederentdeckte Kaiser*, Frankfurt am Main-Leipzig 2003, s. 371–385.
- 7 Srov. D. VELDTRUP, *Zwischen Eherecht und Familienpolitik. Studien zu den dynastischen Heiratsprojekten Karls IV.*, passim; František KAVKA, *Čtyři ženy Karla IV. Královské sňatky*, Praha 2002. Charakteristický je v tomto ohledu sňatek Karlovy dcery Kateřiny s Rudolfem Habsburským. Dětský sňatek z roku 1348 měl být potvrzen podle svatební smlouvy v roce 1353. Karel se rozhodl svatební veselí spojit s velkým knížecím kongresem, konaným v Praze před 5. červnem 1353. Protože se mělo jednat o vskutku velkolepé setkání, jehož se měli účastnit polský i uherský král, nechal Karel IV. vypsat zemskou berni, jejímž prostřednictvím měla být svatba financována — *Regesta Imperii*, (ed.) Alfons HUBER, Hildesheim 1968, č. 6366, s. 634. O samotné slavnosti však víme pouze to, že na ni byli pozváni zástupců města Štrasburku (RI VIII, č. 1553, s. 123), z čehož plyne, že se jí patrně účastnila celá řada říšských stavů. Jinak však prameny o jakémkoli svatebním veselí mlčí.
- 8 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) Josef EMLER, *Fontes rerum Bohemicarum IV*, Praha 1884, s. 86.
- 9 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 110.
- 10 Rudolf URBÁNEK, *Konec Ladislava Pohrobka*, Praha 1924, s. 116–146.
- 11 V konfrontaci s jinými prameny jsem se pokusil vystihnout výjimečnost tohoto sňatku již ve studii Martin NODL, *Rituál královských svateb a zasnub*, in: *Antropologické přístupy v historickém bádání*, (edd.) Martin Nodl, Daniela Tinková, Praha 2007, s. 163–187. Nejnověji publikovaný výstavní katalog *Královský sňatek. Eliška Přemyslova a Jan Lucemburský — 1310. Katalog výstavy Galerie, Muzea a Archivu hl. m. Prahy*, (ed.) Klára BENEŠOVSKÁ, Praha 2010, nepřináší k námi zkoumané problematice nic nového, což ostatně platí i o líčení sňatku Jana Lucemburského s Eliškou Přemyslovnou.

- 112
- 12 K němu Werner PARAVICINI, *Die zwölf „Magnificenses“ Karls des Kühnen*, in: *Formen und Funktion öffentlicher Kommunikation im Mittelalter*, (ed.) Gerd Althoff, Stuttgart 2001, s. 328–339.
- 13 Teoreticky tento model vymezil Karl-Heinz SPIESS, *Höfische Feste im Europa des 15. Jahrhunderts*, in: *Das europäische Mittelalter im Spannungsbogen des Vergleichs. Zwanzig internationale Beiträge zu Praxis, Problemen und Perspektiven des Historischen Komparatistik*, (ed.) Michael Borgolte, Berlin 2001, s. 339–357.
- 14 Nejnověji Gabriel ZEILINGER, *Die Uracher Hochzeit 1474. Form und Funktion eines höfischen Festes im 15. Jahrhundert*, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien 2003.
- 15 Detailně tento sňatek zpracoval Maximilian BUCHNER, *Quellen zur Amberger Hochzeit von 1474*, *Archiv für Kulturgeschichte* 6/1908, s. 385–438; TYŽ, *Die Amberger Hochzeit (1474). Ein Beitrag zur politischen und kulturellen Geschichte des ausgehenden Mittelalters*, *Zeitschrift für Geschichte Oberrheins* 25/1910, s. 584–604; 26/1911, s. 95–127.
- 16 Landshutská svatba je díky bohatému dochování pramenů nejobtádanější sňatkem druhé poloviny 15. století. Z literatury srov. především Sebastian HIERETH, *Herzog Georgs Hochzeit zu Landshut im Jahre 1475. Eine Darstellung aus zeitgenössischen Quellen*, Landshut 1988; Thomas Alexander BAUER, *Feiern unter den Augen der Chronisten. Die Quellentexte zur Landshuter Fürstenhochzeit von 1475*, München 2008.
- 17 Pro habsburské prostředí souhrnně Karl VOELKA, *Habsburgische Hochzeiten 1550–1600. Kulturgeschichtliche Studien zum manieristischen Repräsentationsfest*, Wien-Köln-Graz 1976. K příkladům svatebních slavností v českém a moravském prostředí 16. století například Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 605–640; Petr VOREL, *Pernštejnská svatba v Prostějově*, ČMM 114/195, s. 139–162; TYŽ, *Aristokratické svatby v Čechách a na Moravě v 16. století jako prostředek společenské komunikace a stavovské diplomacie*, in: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, (edd.) Václav Bůžek, Pavel Král, České Budějovice 2000, s. 191–206; Pavel KRÁL, *Křtiny, svatby a pohřby. K vzájemné reflexi pánovnických a šlechtických přechodových rituálů ve druhé polovině 16. a první polovině 17. století*, in: *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*, (edd.) Václav Bůžek, Pavel Král, České Budějovice 2003, s. 439–456.
- 18 G. ZEILINGER, *Die Uracher Hochzeit 1474. Form und Funktion eines höfischen Festes im 15. Jahrhundert*, s. 67.
- 19 G. ZEILINGER, *Die Uracher Hochzeit 1474. Form und Funktion eines höfischen Festes im 15. Jahrhundert*, s. 75, naopak pro hosty u svatební tabule bylo v Urachu vyhrazeno luxusní víno.
- 20 Jörg ROGGE, *Nur verkaufte Töchter? Überlegungen zu Aufgaben, Quellen, Methoden und Perspektiven einer Sozial- und Kulturgeschichte hochadeliger Frauen und Fürstinnen im deutschen Reich während des späten Mittelalters und am Beginn der Neuzeit*, in: *Principes, Dynastien und Höfe im späten Mittelalter*, (edd.) Cordula Nolte, Karl-Heinz Spieß, Ralf-Gunnar Werlich, Stuttgart 2002, s. 235–276.
- 21 Karl-Heinz SPIESS, *Europa heiratet. Kommunikation und Kulturtransfer im Kontext europäischer Königshelraten des Spätmittelalters*, in: *Europa im späten Mittelalter. Politik – Gesellschaft – Kultur*, München 2006 (Historische Zeitschrift, Beihefte 40), s. 435–464.
- 22 Karl-Heinz SPIESS, *Fremdheit und Integration der ausländischen Ehefrau und ihres Gefolges bei internationalen Fürstenheiraten*, in: *Fürstenhöfe und ihre Außenwelt. Aspekte gesellschaftlicher und kultureller Identität im deutschen Spätmittelalter*, (ed.) Thomas Zotz, Würzburg 2004, s. 271.
- 23 Karl-Heinz SPIESS, *Unterwegs zu einem fremden Ehemann. Brautfahrt und Ehe in europäischen Fürstenhäusern des Spätmittelalters*, in: *Fremdheit und Reisen im Mittelalter*, (edd.) Irene Erfen, Karl-Heinz Spieß, Stuttgart 1997, s. 24.
- 24 Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 249.
- 25 Doklady o uzavírání sňatků per procuracionem pocházejí již z 13. století, srov. E. BLUM, *Le mariage par procuracion dans l'ancien droit*, *Nouvelle revue historique du droit français et étranger* 41/1917, s. 383–402; K.-H. SPIESS, *Unterwegs zu einem fremden Ehemann*, s. 25.
- 26 Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 134.
- 27 S řadou příkladů K.-H. SPIESS, *Fremdheit und Integration der ausländischen Ehefrau und ihres Gefolges bei internationalen Fürstenheiraten*, s. 268–269, 277–278.
- 28 S příklady Iona FENDRICH, *Die Beziehung von Fürstin und Fürst: zum hochadeligen Ehealltag im 15. Jahrhundert*, in: *Fürstin und Fürst. Familienbeziehungen und Handlungsmöglichkeiten von hochadeligen Frauen im Mittelalter*, Ostfildern 2004, s. 98–100.
- 29 Obširně k celé problematice Christian-Frederik FELSKAU, *Agnes von Böhmen und die Klosteranlage der Klarissen und Franziskaner in Prag. Leben und Institution, Legende und Verehrung*, Nordhausen 2008.
- 30 *Scriptores Rerum Hungaricarum II*, Budapest 1988, s. 691; *Legendy a kroniky Koruny uherské*, Praha 1988, s. 161–162. s. 691.
- 31 *Scriptores Rerum Hungaricarum II*, s. 689; *Legendy a kroniky Koruny uherské*, s. 160.
- 32 D. VELDTRUP, *Ehen aus Staatsräson. Die Familien- und Heiratspolitik Johans von Böhmen*, s. 518–519; Josef RIEDMANN, *Adelige Sachkultur Tirols in der Zeit von 1290 bis 1330*, in: *Adelige Sachkultur des Spätmittelalters*, Wien 1982, s. 117.
- 33 K pozadí jednání Jiří SPEVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba (1296–1346)*, Praha 1994, s. 124–134.
- 34 Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 140. V následujícím textu Petr Žitavský vkládá Jindřichovi do úst slova, v nichž římský vladař mluví o svém synovi jako o snoubenci a o Elišce jako o snoubence: „Elizabeth enim, domina vestra, nunc filia mea est; Johannes, inquit, primogenitus meus, nunc sponsus, gaudebit super sponsam et gaudebit de me filius et filia, et delectabor in eis. Ite, adducite eam pocius ad me, ut possim lecius vivere.“
- 35 Srov. D. VELDTRUP, *Zwischen Eherecht und Familienpolitik. Studien zu den dynastischen Heiratsprojekten Karls IV.*, s. 23–24, 76–82.
- 36 CJB II/1, č. 593; RI 4612–4614; AČK 1010, 1009, 1011; D. VELDTRUP, *Zwischen Eherecht und Familienpolitik. Studien zu den dynastischen Heiratsprojekten Karls IV.*, s. 398n.
- 37 Václav NOVOTNÝ, *České dějiny*, díl 1/3: *Čechy královské za Přemysla I. a Václava I.*, Praha 1928, s. 560–566, 646–649.
- 38 První smlouva z 21. listopadu 1276 byla vydána v CDB V/2, č. 822, s. 518–521. Nová, upravená smlouva ze 6. května 1277, v níž došlo ke snížení Jitčina věna a z níž byl vypuštěn pasus o sňatku Rudolfova syna Hartmana s Přemyslovou dcerou Kunhutou, se nachází rovněž v CDB V/2, č. 836, s. 541–546.
- 39 Tak *Příběhy Přemysla Otakara II.*, (ed.) Josef EMLER, *Fontes rerum bohemicarum II*, Praha 1874, s. 329.
- 40 Karl Friedrich KRIEGER, *Rudolf von Habsburg*, Darmstadt 2003, passim.
- 41 Detailně Ruth KÖHLER, *Die Heiratsverhandlungen zwischen Eduard I. von England und Rudolf von Habsburg. Ein Beitrag zur englisch-deutschen Bündnispolitik am Ausgang des 13. Jahrhunderts*, Meisenheim 1969.
- 42 Editor kroniky Ottakars *Österreichische Reimchronik*, *Monumenta Germaniae Historica – Deutsche Chroniken* 5/1, (ed.) Joseph SEMMÜLLER, s. XCV–CVI, si však povšiml, že štyrský kronikář rád napodoboval rytířské eposy Wolframa z Eschenbachu, v nichž právě skvostné a rafinované líčení svatebního veselí hrálo důležitou úlohu.
- 43 Tím se Oswald REDLICH, *Rudolf von Habsburg. Das Deutsche Reich nach dem Untergange des alten Kaisertums*, Innsbruck 1903, s. 332–333, pokusil vysvětlit rozpor mezi dataci

- a lokalizací svatby Otakarem Štýrským na listopad roku 1278 do Jihlavy a salzburšských análů na leden roku 1279 do Čáslavi. Nejnověji sňatek datuje Libor JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000, s. 220–221, který se přiklonil ke zprávě Otakara Štýrského a umnou kombinací vyvrátil možnost „čáslavské svatby“.
- 44 *Ottakars Österreichische Reimchronik*, Monumenta Germaniae Historica – Deutsche Chroniken 5/1, hrgs. von Joseph SEMMÜLLER, s. 237–240.
- 45 Jörg WETTLAUGER, *Beilager und Bettleute im Ostseeraum (13. bis 19. Jahrhundert). Eine vergleichende Studie zur Wandlung des Eheschließungsrechts im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit*, in: Tisch und Bett. Die Hochzeit im Ostseeraum seit dem 13. Jahrhundert, (ed.) Thomas Riis, Frankfurt am Main 1998, s. 90–92.
- 46 J. WETTLAUGER, *Beilager und Bettleute im Ostseeraum (13. bis 19. Jahrhundert)*, s. 98.
- 47 J. WETTLAUGER, *Beilager und Bettleute im Ostseeraum (13. bis 19. Jahrhundert)*, s. 105.
- 48 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 25.
- 49 Pro pozdější období srov. Antonín PODLAHA, *Nejstarší rituál pražský*, Časopis katolického duchovenstva 1901, s. 446. Zde i „benedictio sponsi et sponsae“, s. 445.
- 50 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 306.
- 51 D. VELDTRUP, *Ehen aus Staatsräson. Die Familien- und Heiratspolitik Johans von Böhmen*, s. 522–523.
- 52 Jarosław NIKODEM, *Jadwiga król Polski*, Wrocław 2009, s. 122–156.
- 53 *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa polskiego*, (ed.) Zbigniew PERZANOWSKI, Warszawa 1981, 10. kniha, 1370–1405, s. 197–198, 203.
- 54 K.-H. SPIESS, *Unterwegs zu einem fremden Ehemann*, s. 26.
- 55 Příklady uvádí K.-H. SPIESS, *Unterwegs zu einem fremden Ehemann*, s. 27.
- 56 Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*, díl 1: *Hospodářská základna a královská moc*, Praha 1992, s. 215; Týž, *Tři ženy krále Vladislava*, Praha 1991, s. 145–157.
- 57 K.-H. SPIESS, *Fremdheit und Integration der ausländischen Ehefrau und ihres Gefolges bei internationalen Fürstenheiraten*, s. 274.
- 58 *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa polskiego*, (ed.) Jerzy WYROZUMSKI, Warszawa 2006, 12. kniha, s. 383.
- 59 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 141.
- 60 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 142.
- 61 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 143.
- 62 K.-H. SPIESS, *Unterwegs zu einem fremden Ehemann*, s. 30.
- 63 Hermann WIESFLECKER, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*, Wien-München 1971, díl 1, s. 367.
- 64 K roli fraucimoru Werner PARAVICINI, *Das Frauzimmer. Die Frau bei Hofe im Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, in: *Das Frauzimmer. Die Frau bei Hofe im Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, (edd.) Jan Hirschbiegel, Werner Paravicini, Stuttgart 2000, s. 13–25. V tomtéž sborníku dále srov. především Brigitte STREICH, *Frauenhof und Frauzimmer*, s. 247–261.
- 65 K.-H. SPIESS, *Unterwegs zu einem fremden Ehemann*, s. 29.
- 66 Ferdinand RÜEGG, *Hohe Gäste in Freiburg im Üchland vor dessen Beitritt zur Eidgenossenschaft*, Freiburger Geschichtsblätter 15/1908, s. 25.
- 67 Srov. s. HIERETH, *Herzog Georgs Hochzeit zu Landshut im Jahre 1475*, s. 20–30; G. ZEILINGER, *Die Uracher Hochzeit 1474. Form und Funktion eines höfischen Festes im 15. Jahrhundert*, s. 33–38.
- 68 K.-H. SPIESS, *Unterwegs zu einem fremden Ehemann*, s. 30.
- 69 G. ZEILINGER, *Die Uracher Hochzeit 1474. Form und Funktion eines höfischen Festes im 15. Jahrhundert*, s. 37.
- 70 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 87.

- 71 K.-H. SPIESS, *Fremdheit und Integration der ausländischen Ehefrau und ihres Gefolges bei internationalen Fürstenheiraten*, s. s. 280–281; Týž, *Höfische Feste im Europa des 15. Jahrhunderts*, s. 347.
- 72 Ke striktnímu oddělení ženského a mužského světa na habsburském dvoře v pozdním středověku srov. K.-H. SPIESS, *Fremdheit und Integration der ausländischen Ehefrau und ihres Gefolges bei internationalen Fürstenheiraten*, s. 280; Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, *Soukromí jako obřad. Rituály a ceremonie na dvoře Anny Jagellonské*, in: Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století, (edd.) Martin Nodl, František Šmahel, Praha 2009 (Colloquia mediaevalia Pragensia 12), s. 97–108.
- 73 *Kronika Beneše z Weitmile*, (ed.) Josef EMLER, Fontes rerum Bohemicarum IV, Praha 1884, s. 467.
- 74 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. s. 150.
- 75 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. s. 150: „Nova sponsa forsitan nocte illa sine sponso iacuit, sicque illa dies se tota in gaudio consumavit.“
- 76 K přijetí barev ženicha a k převlékání do nových šatů K.-H. SPIESS, *Fremdheit und Integration der ausländischen Ehefrau und ihres Gefolges bei internationalen Fürstenheiraten*, s. 278.
- 77 Monika SACZYNSKA, *Rytuály kościelne związane z małżeństwem w Polsce późnego średniowiecza (na podstawie pontyfikalów krakowskich z XV wieku)*, in: *Manželství v pozdním středověku: rituály a obyčaje*, (edd.) Paweł Kras, Martin Nodl, Praha 20112 (Colloquia mediaevalia Pragensia 14), v tisku.
- 78 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 150.
- 79 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 150.
- 80 Jean-Baptiste MOLIN, Pierre MUTEMBE, *Le Rituel du mariage en France, du XIIe au XVIe siècle*, Paris 1974. Pro polské prostředí na základě pontifikálů polského původu Władysław ABRAHAM, *Zawarcie małżeństwa w pierwotnym prawie polskim*, Lwów 1925, 359–371. Naopak pontifikál olomouckého biskupa Albrechta ze Šternberka žádné benedikce spojené s uzavřením manželství neobsahuje – srov. Ludwig SCHMUGGE, *Das Pontifikale des Bischofs Albert von Sternberg*, Mediaevalia Bohemica 3/1970, s. 49–86.
- 81 Urszula BORSKOWSKA, *Królewskie zaślubiny, narodziny i chrzest*, in: *Imagines Potestatis. Rytuály, symbole i konteksty faularne władzy zwierzchniej. Polska X–XV w. (z przykładem czeskim i ruskim)*, (ed.) Jacek Banaszkiewicz, Warszawa 1994, s. 78; G. ZEILINGER, *Die Uracher Hochzeit 1474. Form und Funktion eines höfischen Festes im 15. Jahrhundert*, s. 61–62.
- 82 Ke způsobům uzavírání manželství v českém prostředí a k manželským sporům srov. Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Zápisy z manželských sporů – nepovšimnutý pramen 15. století*, in: *Pocta Josefu Petráňovi*, Praha 1991, s. 79–93, prsteny, peníze, pásy, kukly apod. Přetištěno v autorčině knize *Svět české středověké církve*, s. 273–283. K polskému prostředí podrobně W. ABRAHAM, *Zawarcie małżeństwa w pierwotnym prawie polskim*, s. 360–363; Maria KOCZERSKA, *Zawarcie małżeństwa wśród szlachty w Polsce późnego średniowiecza*, *Przegład Historyczny* 66/1975, s. 9–22; TAŻ, *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*, Warszawa 1975.
- 83 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 230: „que sibi desponsacionis annulo desponsata fuerat“.
- 84 Tak již Josef ŠUSTA, *České dějiny*, díl 2/2: *Král cizinec*, Praha 1939, s. 129.
- 85 Analogií k pestrosti hodovních tabulí by bylo možné uvést velmi mnoho. Srov. například S. HIERETH, *Herzog Georgs Hochzeit zu Landshut im Jahre 1475*, s. 50–56; G. ZEILINGER, *Die Uracher Hochzeit 1474. Form und Funktion eines höfischen Festes im 15. Jahrhundert*, s. 71–75, s poukazem na skutečnost, že v Urachu bylo na rozdíl do svateb v Amberku a Landshutu servírováno méně chodů. Na základě účtů korutanských vévodů

- 116 podrobně ke svatebním hostinám i J. RIEDMANN, *Adelige Sachkultur Tirols in der Zeit von 1290 bis 1330*, s. 105–131.
- 86 K živým obrazům při sňatku Karla Smělého a Markéty z Yorku Harm von SEGGERN, *Herrschermedien im Spätmittelalter. Studien zur Informationsübermittlung im burgundischen Staat unter Karl dem Kühnen*, Sigmaringen 2003, s. 274; Karl-Heinz SPIESS, *Höfische Feste im Europa des 15. Jahrhunderts*, s. 345.
- 87 R. URBÁNEK, *Konec Ladislava Pohrobka*, s. 142.
- 88 K.-H. SPIESS, *Fremdheit und Integration der ausländischen Ehefrau und ihres Gefolges bei internationalen Fürstenheiraten*, s. 274.
- 89 S. HIERETH, *Herzog Georgs Hochzeit zu Landshut im Jahre 1475*, s. 47.
- 90 K různým podobám v českém prostředí Libor JAN, *Počátky turnajů v českých zemích a jejich rozkvět v době Václava II.*, Listy filologické 128/2005, s. 1–19.
- 91 *Staré letopisy české*. Z vratislavského rukopisu novočeským pravopisem vydává František ŠIMEK, Praha 1937, s. 120.
- 92 Karl SIEGL, *Zur Geschichte der Fürtentage Georg von Podiebrad in Eger in den Jahren 1459, 1461 zbd 1467*, MVGD 42/1904, s. 212; šířeji k tomuto sňatku Jörg ROGGE, *Herzog Albrecht von Sachsen und Böhmen – der Tag von Eger (1459) und der Zug nach Prag (1471)*, in: *Herzog Albrecht der Beherzte (1443–1500). Ein sächsischer Fürst im Reich und in Europa*, (ed.) André Thieme, Köln-Weimar-Wien 2002, s. 32–34. Nejnověji Uwe SCHIRMER, *Die Fürstenhochzeit zu Eger vom November 1459. Alltagskultur – Logistik – Personenvverbände*, in: *Eger 1459: Fürstentreffen zwischen Sachsen, Böhmen und ihren Nachbarn: dynastische Politik, fürstliche Repräsentation und kulturelle Verflechtung*, (edd.) André Thieme, Uwe Tresp, Erhard Hirsch, Gabriele Annas, Mario Müller, Jörg Schwarz, Döbel 2011, s. 309–327.
- 93 W. PARAVICINI, *Die zwölf „Magnificenses“ Karls des Kühnen*, s. 335–336.
- 94 K rozvodu Filipa II. Augusta a Ingeborg Dánské srov. Robert Hermann TENBROCK, *Eherecht und Ehepolitik bei Innocenz III.*, Münster 1933 (diss.), s. 74–80; Georges DUBY, *Rytíř, žena a kněz. Manželství ve Francii v době feudalismu*, Praha 2002, s. 166–171. Z kanonicko-právního hlediska detailně Jean GAUDEMET, *Le dossier canonique du mariage de Philippe Auguste et Ingeburge*, *Revue d'histoire du droit française* 62/1984.
- 95 K diskusím o konstitutivním charakteru manželství srov. Hubert KROPPMANN, *Ehedispensübung und Stauferkampf unter Innozenz IV. Ein Beitrag zur Geschichte des päpstlichen Ehedispensrechtes*, Berlin 1937, 16–23, 27–36; D. VELDTRUP, *Zwischen Eherecht und Familienpolitik. Studien zu den dynastischen Heiratsprojekten Karls IV.*, s. 21–62, kde i odkazy na další literaturu věnovanou problematice rozvoje kanonického manželského práva. Nejnověji Michael M. SHEEHAN, *Theory and Practice: Marriage of the Unfree and the Poor in Medieval Society*, *Medieval Studies* 50/1988, s. 457–487; Maciej MICHALSKI, *Coitus albo consensus, czyli co stanowi o ważności małżeństwa. Relacja z pewnej dyskusji z XI–XIII wieku*, in: *Nihil superfluum esse. Prace z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesorowi Jadwidze Krzyżaniakowej*, Poznań 2000, s. 159–166.
- 96 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 152.
- 97 Nutno však dodat, že panovaly místní zvyklosti v tom, zda byl muž pokládán k ženě, či žena k muži. J. WETTLAUGER, *Beilager und Bettelite im Ostseeraum (13. bis 19. Jahrhundert)*, s. 103. A rovněž posloupnost jednotlivých aktů byla často odlišná: někdy došlo k symbolické, či dokonce ke skutečné souloži ještě před církevním požehnáním sňatku, jindy až po svatebním rituálu, během hostiny, či až po první slavnostní hostině – srov. Karl-Heinz SPIESS, *Familie und Verwandtschaft im deutschen Hochadel des Spätmittelalters 13. bis Anfang des 16. Jahrhunderts*, Stuttgart 1993, s. 128–135; G. ZEILINGER, *Die Uracher Hochzeit 1474. Form und Funktion eines höfischen Festes im 15. Jahrhundert*, s. 59–60.
- 98 S. HIERETH, *Herzog Georgs Hochzeit zu Landshut im Jahre 1475*, s. 15, 78.

- 99 M. BUCHNER, *Quellen zur Amberger Hochzeit von 1474*, s. 419.
- 100 G. ZEILINGER, *Die Uracher Hochzeit 1474. Form und Funktion eines höfischen Festes im 15. Jahrhundert*, s. 63.
- 101 Detailně S. HIERETH, *Herzog Georgs Hochzeit zu Landshut im Jahre 1475*, s. 19–20. K darům při chebské svatbě v roce 1459 J. ROGGE, *Herzog Albrecht von Sachsen und Böhmen – der Tag von Eger (1459) und der Zug nach Prag (1471)*, s. 34.
- 102 Neithard BULST, *Feste und Feiern unter Auflagen. Mittelalterliche Tauf-, Hochzeits und Begräbnisordnungen in Deutschland und Frankreich*, in: *Feste und Feiern im Mittelalter*, (edd.) Detlef Altenburg, Jörg Jarnut, Hans Hubo Steinhoff, Sigmaringen, 1991, s. 39–43; J. WETTLAUGER, *Beilager und Bettelite im Ostseeraum (13. bis 19. Jahrhundert)*, s. 107.
- 103 *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa polskiego*, (ed.) J. WYROZUMSKI, 12. kniha, s. 440.
- 104 Příklady K.-H. SPIESS, *Unterwegs zu einem fremden Ehemann*, s. 31.
- 105 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 156.
- 106 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 26.
- 107 K dvorské kultuře za Václava II. Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006; Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvorská kultura přemyslovského období. Nástin problematiky a možnosti výzkumu*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 12-1/2009, s. 9–43; TAŽ, *Václav II. a jeho dvůr*, in: *Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310*, (ed.) K. Benešová, s. 364–371.
- 108 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 85.
- 109 Roli zasnoubení Václava II. s Alžbětou, dcerou Přemysla II. Velkopolského, překvapivě nevěnuje sebemenší pozornost Robert ANTONÍN, *Zahraniční politika Václava II. v letech 1283–1300*, Brno 2009, s. 210–217.
- 110 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 85.
- 111 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 86.
- 112 K nemanželským dětem Václava II. Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Alžběta, dcera Václava II.*, in: TAŽ, *Svět české středověké církve*, Praha 2010, s. 247–253.
- 113 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, (ed.) J. EMLER, s. 87.
- 114 Vycházím zde ze své studie Martin NODL, *Rituál rozvodu*, in: *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky*, (edd.) Martin Wihoda, Demeter Malaták, Brno 2006, s. 113–134.
- 115 Srov. například Joseph BONSRIVEN, *Nisi fornicationis causa*, *Recherches de science religieuse* 35/1948, s. 442–464.
- 116 Srov. Edith ENNEHOVA, *Ženy ve středověku*, Praha 2001, s. 60–64. Zde i podrobná analýza germánského manželského práva, jež bylo především uznáváním různých forem manželských svazků v příkrém rozporu s pojetím církevním, s. 32–44.
- 117 K překážkám uzavření legitimního manželství srov. například H. KROPPMANN, *Ehedispensübung und Stauferkampf unter Innozenz IV. Ein Beitrag zur Geschichte des päpstlichen Ehedispensrechtes*, s. 15–16.
- 118 Příčiny anulace manželství na základě manželských soudů v západní Evropě detailně analyzoval R. WIEGAND, *Zur mittelalterlichen kirchlichen Ehegerichtsbarkeit. Rechtsvergleichende Untersuchung*, s. 230–245.
- 119 R. H. HELMHOLZ, *Marriage Litigation in Medieval England*, Cambridge-London-New York-Melbourne 1974, s. 100–107.
- 120 Udělování papežských dispencí, jež by muže i ženy vyvazovaly z řeholních slibů, ale byly v papežské dispenci politice výjimkou: například papež Bonifác VIII. či Kliment V. neudělili takovýto dispenc ani v jediném případě a z pontifikátu Jana XXII. známe pouze tři případy – Anneliese ESCH, *Die Ehedispense Johans XXII. und ihre Beziehung zur Politik*, Berlin 1929, s. 20.

- 121 K dispensím souhrnně D. VELDTRUP, *Zwischen Eherecht und Familienpolitik. Studien zu den dynastischen Heiratsprojekten Karls IV.*, s. 96–132.
- 122 František LAURIN, *Pokrevensví a švakrovství jakožto překážky manželství rozlučující podle práva církevního*, Rozpravy České Akademie císaře Františka Josefa 1/1891, s. 35.
- 123 H. KROPPMANN, *Ehedispensübung und Stauferkampf unter Innozenz IV. Ein Beitrag zur Geschichte des päpstlichen Ehedispensrechtes*, s. 18–19.
- 124 B. U. HUCKER, *Otto IV. Der wiederentdeckte Kaiser*, s. 164.
- 125 R. H. TENBROCK, *Eherecht und Ehepolitik bei Innocenz III.*, s. 19.
- 126 H. KROPPMANN, *Ehedispensübung und Stauferkampf unter Innozenz IV.*, s. 4. Z předchůdců Inocence IV. udělili dispens Honorius III. třikrát a Řehoř IX. osmnáctkrát.
- 127 H. KROPPMANN, *Ehedispensübung und Stauferkampf unter Innozenz IV.*, s. 12.
- 128 Srov. Gerhard Albert SCHORMANN, *Beiträge zur Ehepolitik der Päpste von Benedikt XII. bis Gregor XI.*, Bonn 1969.
- 129 Na manželskou politiku v užším a širším smyslu slova dělí Inocencovo konání R. H. TENBROCK, *Eherecht und Ehepolitik bei Innocenz III.*, s. 37–99, který detailně analyzoval veškeré papežovy zásahy do manželských záležitostí, samozřejmě s důrazem na jeho podíl ve střetu o říšský trůn.
- 130 Politické pozadí anulování tohoto manželství již před lety výstižně postihla Marie L. ČERNÁ, *Rozvod Přemysla I. s Adélou Míšeňskou*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 31/1923, s. 9–44. Po ní se problematice tohoto rozvodu podrobně věnoval R. H. TENBROCK, *Eherecht und Ehepolitik bei Innocenz III.*, s. 66–73, jehož práce je ale u nás překvapivě zcela neznámá. Nejnověji se problematice Přemyslova rozvodu s důrazem na jeho politickou rovinu věnoval Martin WIHODA, *Zlatá bula sicilská. Podivuhodný příběh ve vrstvách paměti*, Praha 2005, s. 144–145.
- 131 CDB II, č. 9, s. 8–9: „convocato quorundam prelatorum consilio in quodam monasterio, ad petitionem et mandatum ipsius ducis, ipsa volente ad eos accedere, ut suas coram eis proponeret rationes, militibus eiusdem ducis prohibentibus ei bis vel ter intressum“.
- 132 CDB II, č. 88, s. 81–85.
- 133 CDB II, č. 55: „quod legitimam uxorem meum sine causa dimissi et propter hoc filios meos filiasque confudi“.
- 134 Toto stadium sporu přesně popsala M. L. ČERNÁ, *Rozvod Přemysla I. s Adélou Míšeňskou*, s. 30–41.
- 135 V literatuře se ale bez opory pramenů a bez znalosti Inocencovy manželské politiky soudí, že konečný rozsudek papež vynesl v neprospěch Adléty — M. L. ČERNÁ, *Rozvod Přemysla I. s Adélou Míšeňskou*, s. 42, a v jejím duchu i novější literatura.
- 136 Souhrnně k rozvodu s Markétou a ke sňatku s Kunhutou Jörg K. HOENSCH, *Přemysl Otakar II. von Böhmen. Der goldene König*, Graz-Wien-Köln 1989, s. 122–129, 273–274.
- 137 CDB V/1, č. 239, 240, s. 370–372.
- 138 CDB V/1, č. 244, s. 376.
- 139 CDB V/1, č. 362, s. 537–538.
- 140 CDB V/1, č. 321, s. 480.
- 141 CDB V/1, č. 321, s. 479–480. K tomu Václav NOVOTNÝ, *České dějiny*, díl 1/4: *Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*, Praha 1937, s. 106–107.
- 142 Vliv české šlechty na Přemyslovo rozhodnutí odmítl již Václav NOVOTNÝ, *České dějiny*, díl 1/4: *Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*, s. 103.
- 143 *Kronika Františka Pražského*, (ed.) Josef EMLER, *Fontes rerum Bohemicarum IV*, Praha 1884, s. 351.
- 144 *Kronika Pulkačova*, (ed.) Josef EMLER, *Fontes rerum Bohemicarum V*, Praha 1893, s. 144.
- 145 Dobové prameny zpracoval Wilhelm BAUM, *Margarete Maultasch. Ein Frauenschicksal im späten Mittelalter*, Klagenfurt-Wien 2004, s. 82–92. Nejnověji Jürgen MIETHKE, *Die*

- Eheaffäre der Margarete „Maultasch“. Gräfin von Tirol (1341/1342). Ein Beispiel hochadeliger Familienpolitik im Spätmittelalter*, in: Pápste, Pilger, Pönitentiarie. Festschrift für Ludwig Schmutge zum 65. Geburtstag, (edd.) Andreas Meyer, Constanze Rendtel, Maria Wittmer-Butsch, Tübingen 2004, s. 353–391.
- 146 Dieter SCHWAB, *Grundlagen und Gestalt der staatlichen Ehegesetzgebung in der Neuzeit*, Bielefeld 1967, s. 40–52. Nově k této problematice W. BAUM, *Margarete Maultasch. Ein Frauenschicksal im späten Mittelalter*, s. 103–104; J. MIETHKE, *Die Eheaffäre der Margarete „Maultasch“. Gräfin von Tirol (1341/1342). Ein Beispiel hochadeliger Familienpolitik im Spätmittelalter*, s. 379–383.
- 147 K oddávání světskými osobami v 15. století Peter LEISCHING, *Wege zur kirchlichen Trauung im mittelalterlichen Tirol*, in: Týž, *Beiträge zur Geschichte des mittelalterlichen Eherechts*, Innsbruck 1978, s. 73–75.
- 148 W. BAUM, *Margarete Maultasch. Ein Frauenschicksal im späten Mittelalter*, s. 110.
- 149 CDM VII, s. 657, č. 936. K tomu srov. CDM VII, s. 912, č. 358.
- 150 Detailně R. WIEGAND, *Zur mittelalterlichen kirchlichen Ehegerichtsbarkeit. Rechtsvergleichende Untersuchung*, s. 234–238.
- 151 W. BAUM, *Margarete Maultasch. Ein Frauenschicksal im späten Mittelalter*, s. 167–170; J. MIETHKE, *Die Eheaffäre der Margarete „Maultasch“. Gräfin von Tirol (1341/1342). Ein Beispiel hochadeliger Familienpolitik im Spätmittelalter*, s. 388–389.
- 152 K tomuto sňatku podrobně J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*, díl 1: *Hospodářská základna a královská moc*, s. 206–210.
- 153 *Politische Correspondenz des Kurfürsten Albrecht Achilles*, (ed.) Felix PRIEBATSCH, Stuttgart 1897, díl 2, s. 262, 267, 271. V Benátkách nechal nakoupit pro svoji manželku Annu svatební šaty o čtvrt století později i Vladislav Jagellonský, J. MACEK, *Tři ženy krále Vladislava*, s. 160.
- 154 Tak referoval saskému kurfiřtovi Zikmund Holko — *Urkundliche Nachträge zur österreichisch-duetsche Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III.*, (ed.) Adolf BACHMANN, Wien 1892, č. 410, s. 413.
- 155 *Politische Correspondenz des Kurfürsten Albrecht Achilles*, (ed.) Felix PRIEBATSCH, Stuttgart 1898, díl 3, s. 513.
- 156 Plně zde vycházím z líčení J. MACKA, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*, díl 1: *Hospodářská základna a královská moc*, s. 211–212; TÝŽ, *Tři ženy krále Vladislava*, s. 103–130.
- 157 J. MACEK, *Tři ženy krále Vladislava*, s. 109.
- 158 J. MACEK, *Tři ženy krále Vladislava*, s. 125.